

กิริยากิตก์

กิตก์ที่เป็นกิริยา เรียกว่า กิริยากิตก์. กิริยากิตก์นี้ประกอบด้วยวิภัตติ วจนะ กาล ธาตุ วาจก ปัจจัย เหมือนอาขยาด ต่างแต่ไม่มีบทและ บุรุษเท่านั้น.

วิภัตติ

กิริยากิตก์นั้นไม่มีวิภัตติแผนกหนึ่งเหมือน วิภัตติอาขยาด ใช้วิภัตตินาม. ถ้านามศัพท์เป็นวิภัตติ และวจนะอันใด กิริยากิตก์ก็เป็นวิภัตติและวจนะ อันนั้นตาม อย่างนี้ :-

ภิกขุ คามํ ปิณฑทาย ปวิฏฺโจะ. ภิกษุ เข้าไปแล้ว
สู่บ้าน เพื่อก่อนข้าว.

เยเกจิ พุทฺธํ สรรณํ คตา เส. (ชน ท.) เหล่าใด-
เหล่าหนึ่ง ถึงแล้ว ซึ่งพระพุทธรเจ้า ว่าเป็นที่ระลึก ชิ.

เอกํ ปุริสํ ฆตฺตํ คเหตุวา คจฺจนฺตํ ปสฺสามิ.
(ข้า) ย่อมเห็น ซึ่งบุรุษ คนหนึ่ง ผู้ถือ ซึ่งร่วม ไปอยู่.

กาล

กิริยาภิกตัก์แบ่งกาลที่เป็นประธานได้ ๒ คือ ปัจจุบันกาล ๑ อดีตกาล ๑. กาลทั้ง ๒ นั้น แบ่งให้ละเอียดยกอีก ปัจจุบันกาลจัดเป็น ๒ คือ ปัจจุบันแท้ ๑ ปัจจุบันใกล้เคียงอนาคต ๑, อดีตกาลจัดเป็น ๒ เหมือนกัน คือ ล่วงแล้ว ๑ ล่วงแล้ว-เสร็จ ๑.

ปัจจุบันกาล

- ๑) ปัจจุบันแท้ แปลว่า อยู่
อุ. อหํ ฆมมํ สุนฺหโต ปิตี ลภามิ. ข้า พังอยู่
ซึ่งธรรม ย่อมได้ ซึ่งปิติ.
- ๒) ปัจจุบันใกล้เคียงอนาคต แปลว่า เมื่อ
อุ. อนุสนฺธิ ฆฏฺเฏตฺวา ฆมมํ เทเสฺนโต อิมํ
คาถมาห. (พระศาสดา) เมื่อทรงสืบท่อ
ซึ่งอนุสนธิ แสดง ซึ่งธรรม ตรัสแล้ว
ซึ่งพระคาถา นี้.

อดีตกาล

๑) ล่วงแล้ว แปลว่า แล้ว

อ. ตโย มาสา อติกุณฑา เตือน ท. ๓
ก้าวล่วงแล้ว.

๒) ล่วงแล้วเสร็จ แปลว่า ครั้น - แล้ว

อ. เยน ภควา, เตนุปลสงุมิ, อุปสงุมิตวา
ภควนุตฺ อภิวาทตฺวา, เอกมนุตฺ นิสฺสิทิ.
(ภิกษุรูปหนึ่ง) พระผู้มีพระภาคเจ้า
(ย่อมประทับอยู่) โดยที่ใด, เข้าไปใกล้แล้ว
โดยที่นั่น, ครั้นเข้าไปใกล้แล้ว ไหว้แล้ว
ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่งแล้ว
ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

วาทก

วาทกในกิริยาภิกตฺกัก็จัดเป็น ๕ เหมือนวาทกใน
อาชยาด ต่างกันสักว่ารูปแห่งกิริยาศัพท์ อุทาหรณ์:-

๑. กัตตฺวาทก. อ. ภิกขุ คามํ ปิณฺฑทาย
ปวิฏฺโฐ. ภิกษุ เข้าไปแล้ว สู่บ้าน เพื่อก่อนข้าว.

๒. กัมมวากก. อุ. อธิคโต โข มยายัม
ธมฺโม. ธรรมนี้ อันเรา ถึงทับแล้ว แล.

๓. ภาววากก. อุ. การณเณตถ ภวิตพฺพ.
อันเหตุ ในสิ่งนี้ พึงมี.

๔. เหตุกัตตวากก. อุ. สเทวกํ ดารยฺหุโต
(ท่าน) ยังโลกนี้ กับทั้งเทวโลก ให้ข้ามอยู่.

๕. เหตุกัมมวากก. อุ. อยฺ ญโป ปติฏฺฐาปิโต.
พระสฎฺฐป นี้ (อันเขา) ให้ตั้งเฉพาะแล้ว.

ปัจจัยแห่งกิริยากิตก์

ปัจจัยที่สำหรับประกอบกับกิริยากิตก์นั้น
จัดเป็น ๓ พวก เหมือนปัจจัยแห่งนามกิตก์.

กิตปัจจัย อย่างนี้ :- อนุต, ตวนฺตฺ, ตาวี.

กิจจปัจจัย อย่างนี้ :- อนิย, ตพฺพ.

กิตกิจจปัจจัย อย่างนี้ :- มาน, ต, ตฺน, ตฺวา, ตฺวาน.

ในปัจจัยทั้ง ๓ พวกนั้น อนุต, มาน ๒ นี้
บอกปัจจุบัณกาล (แปลว่า อยู่, เมื่อ) ตวนฺตฺ, ตาวี,
ต, ตฺน, ตฺวา, ตฺวาน ๖ นี้บอกอดีตกาล (แปลว่า

แล้ว) **อนิย, ตพฺพ ๒** นี้บอกความจำเป็น (แปลว่า ฟัง, ควร)

กิตปัจจัย.

(เป็นกัตตฺวาจก และเหตุกัตตฺวาจก)

อนุต ปัจจัย

สุณฺหโต ฟังอยู่. **สุ** ชาติ ในความฟัง, **ณา**
ปัจจัยประจําหมวดธาตุ

กโรฺหโต ทำอยู่. **กร** ชาติ ในความทำ, **โอ**
ปัจจัยประจําหมวดธาตุ

กเถฺโต กล่าวอยู่. **กถ** ชาติ ในความกล่าว
เอ ปัจจัยประจําหมวดธาตุ

ถ้าเป็นอิตถิลิงค์ ลง **อิ** เป็น **สุณฺหติ** **กโรฺหติ**
กเถฺติ. (แจกอย่าง **นารี** **นาง**)

ตวนตุ ปัจจย (แจกแบบ ภควนตุ)

สุตวา ฟังแล้ว. สุ ชาติ ในความฟัง.

ภุตตวา กินแล้ว. ภุช ชาติ ในความกิน
เอาที่สุตชาติ เป็น ต

วุสิตวา อยู่แล้ว. วสุ ชาติ ในความอยู่ เอา
ว เป็น วุ แล้วลง อิ

ถ้าเป็นอิติถิลิงค์ เป็น สุตวตี, ภุตตวตี,
วุสิตวตี. (แจกแบบ นารี นาง)

ตาวี ปัจจย

ปุ.	ิต.	หปุ.	คำแปล
สุตาวี	สุตาวินี	สุตาวี	ฟังแล้ว.
ภุตตาวี	ภุตตาวินี	ภุตตาวี	กินแล้ว.
วุสิตาวี	วุสิตาวินี	วุสิตาวี	อยู่แล้ว.

กิจปัจจัย.

(เป็นกัมมวาจก เหตุกัมมวาจก และภาววาจก)

อนิย ปัจจัย

กรณียํ อันเขาพึงทำ. กรุ ชาติ ในความทำ,
เอา น เป็น ณ.

วจนียํ อันเขาพึงกล่าว. วจุ ชาติ ในความกล่าว,
โกชนียํ อันเขาพึงกิน. กุชฺ ชาติ ในความกิน,
พฤทธิ อู เป็น โอ.

ตพพ ปัจจัย

กตตพพํ อันเขาพึงทำ. กรุ ชาติ ในความทำ
ลบ รุ ช้อน ต.

วตตพพํ อันเขาพึงกล่าว. วทุ ชาติ ในความ
กล่าว เอา ทุ เป็น ต.

ภุชิตพพํ อันเขาพึงกิน. กุชฺ ชาติ ในความกิน
ลง อิ อาคม.

กิตกิจจปัจจย.

(เป็นได้ทั้ง ๕ วาจก)

มาน ปัจจย

มาน ปัจจยนี้ มีคติเหมือน อนุต ถ้าไม่มี ย ปัจจย ซึ่งลงในกรรม เป็นกัตตวาจก ถ้ามี ย ปัจจย นั้น เป็นกัมมวาจก อย่างนี้ :-

กัตตวาจก.	กัมมวาจก.
กुरुมาโน ทำอยู่.	กรียมาโน อันเขาทำอยู่.
ภุชมาโน กินอยู่.	ภุชชียมาโน อันเขากินอยู่.
วทมาโน กล่าวอยู่.	วจุจมาโน อันเขากล่าวอยู่.

ต ปัจจย

๑. ธาตุมี ม, รุ และ หุ เป็นที่สุด ลบที่สุดธาตุ. โคโต ไปแล้ว. คมฺ ธาตุ ในความไป, ความถึง. รโต ยินดีแล้ว รมฺ ธาตุ ในความยินดี. ขโต อันเขาขุดแล้ว. ขหฺ ธาตุ ในความขุด. หโต อันเขาฆ่าแล้ว. หหฺ ธาตุ ในความฆ่า.

๒. ชาติผู้มี จ, ช, และ ฎ (ฑ) เป็นที่สุด เอาที่สุด
ชาติ เป็น ต.

สิตโต อันเขารดแล้ว. สิจ ชาติ ในความรด.

วิวิตโต สงัดแล้ว. วิ + วิจ ชาติ ในความสงัด.

มุตโต อันเขากินแล้ว. มุช ชาติ ในความกิน.

จตโต อันเขาสละแล้ว. จช ชาติ ในความสละ.

คุดโต อันเขาคุ้มครองแล้ว. คุฎ ชาติ ในความ
คุ้มครอง.

ตตโต ร้อนแล้ว. ตป ชาติ ในความร้อน.

๓. ชาติผู้มี อา เป็นที่สุดก็ดี ต เป็นกัมมวาจกก็ดี
ลง อิ.

จิตโต ยืนแล้ว. จา ชาติ ในความตั้งอยู่.

ปีโต อันเขาตี้มแล้ว. ปา ชาติ ในความตี้ม.

อภิขุณโต อันเขาเฟ่งจำเพาะแล้ว. อภิ + ฆา
ชาติ ในความเฟ่ง.

ภาสิตโต อันเขากล่าวแล้ว. ภาสุ ชาติ ในความ
กล่าว.

๔. ธาตุมี ท เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น นห
แล้วลบที่สุดธาตุ.

จนฺโห อันเขามุงแล้ว. จทฺ ธาตุ ในความปิด.

สนฺโห จมแล้ว. สทฺ หรือ สิทฺ ธาตุ ในความจม.

รฺนฺโห ร้องให้แล้ว. รุทฺ ธาตุ ในความร้องให้.

ฉินฺโห อันเขาตัดแล้ว. ฉิทฺ ธาตุ ในความตัด.

ภินฺโห แดกแล้ว. ภิทฺ ธาตุ ในความแตก.

ทินฺโห อันเขาให้แล้ว. ทา ธาตุ ในความให้.

๕. ธาตุมี รุ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น
ณฺณ แล้วลบที่สุดธาตุ.

ชิณฺโณ แก่แล้ว. ชิรุ ธาตุ ในความคร่ำคร่า.

ติณฺโณ ข้ำมแล้ว. ตรุ ธาตุ ในความข้ำม.

ปฺณฺโณ เต็มแล้ว. ปฺรุ ธาตุ ในความเต็ม.

๖. ธาตุมี สฺ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น ฏฐ
แล้วลบที่สุดธาตุ.

ตฺฏฐโจะ ยินดีแล้ว. ตฺสฺ ธาตุ ในความยินดี.

หฺฏฐโจะ ร่าเริงแล้ว. หสฺ ธาตุ ในความหัวเราะ.

ปวิฏฐโจะ เข้าไปแล้ว. ป+วิสฺ ธาตุ ในความเข้าไป.

๗. ชาติผู้มี ฐ และ ฏ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น ทฐ แล้วลบที่สุดธาตุ.

พฐุโธ รู้แล้ว. พฐุ ชาติ ในความรู้.

ภฐุโธ โกรธแล้ว. ภฐุ ชาติ ในความโกรธ.

รฐุโธ ปิดแล้ว. รฐุ ชาติ ในความกั้น.

ลฐุโธ อันเขาได้แล้ว. ลฐุ ชาติ ในความได้.

อารฐุโธ อันเขาปรารถนาแล้ว. อา + รฐุ ชาติ ในความเริ่ม.

๘. ชาติผู้มี มุ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น นต แล้วลบที่สุดธาตุ.

ปกุณโธ หลีกไปแล้ว. ป + กมุ ชาติ ในความก้าวไป.

ทนุโธ ทรมานแล้ว. ทมุ ชาติ ในความทรมาน, ฝึก

สนุโธ ระวังแล้ว. สมุ ชาติ ในความสงบ, ระวัง.

๙. ชาติผู้มี หุ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น พุห แล้วลบที่สุดธาตุ.

รุพฺโห งอกแล้ว. รุหุ ชาติ ในความงอก.

มุพฺโห หลงแล้ว. มุหุ ชาติ ในความหลง.

วุพฺโห อันน้ำพัดไปแล้ว. วุหุ ชาติ ในความลอย.

๑๐. ธาตุบางตัวเมื่อเข้ากับ ต ปัจจัย แปลงธาตุกับ ต ปัจจัย เป็นรูปต่างๆ ได้ เช่น

ปกฺโก อันบุคคลหุงแล้ว, สุกแล้ว, ไหม้แล้ว,
ปจฺ ธาตุ ในความหุง, ต้ม, สุก, ไหม้.

ปหฺนิโน อันบุคคลละแล้ว, เสื่อมแล้ว, ป + หา
ธาตุ ในความละ, เสื่อม.

ททฺโฒ อันไฟไหม้แล้ว, ทหฺ ธาตุ ในความเผา,
ไหม้. (แปลง ต เป็น ทฺฒ ลบที่สุดธาตุ)

นิลีโน แอบแล้ว, เร้นแล้ว, นิ + ลี ธาตุ ใน
ความแอบ, เร้น.

ลคฺโค ข้องแล้ว, ลคฺ ธาตุ ในความข้อง, ติด.

หมายเหตุ (ให้ท่องจำ) :-

๑. ธาตุมีกรรมลง ต ปัจจัยเป็นกัมมวาจก
๒. ธาตุไม่มีกรรมลง ต ปัจจัยเป็นกัตตุวาจก, ภาววาจก
๓. ธาตุมีกรรมและไม่มีการลงปัจจัยในเหตุกัตตุวาจก
เป็นเหตุกัมมวาจก
๔. ต ปัจจัย ใช้เป็นนามนามได้ เช่น พุทฺโธ เป็นต้น

ตุนาทีปัจจัย

ปัจจัยมี ตุน ปัจจัย เป็นต้น หมายถึง ปัจจัย ๓ ตัว คือ ตุน ตฺวา ตฺวาน เรียกว่า ตุนาทีปัจจัย

ตุน.	ตฺวา.	ตฺวาน.	คำแปล
กาตุน.	กตฺวา.	กตฺวาน.	ทำแล้ว.
คนฺตุน.	คนฺตฺวา.	คนฺตฺวาน.	ไปแล้ว.
हनฺตุน.	हनฺตฺวา.	हनฺตฺวาน.	ฆ่าแล้ว.

- อุปสรรคอยู่หน้า แปลงปัจจัยทั้ง ๓ เป็น ย.
 อาทาย ถือเอาแล้ว. อา+ทา ชาติ ในความถือเอา,
 ให้.
 ปหาย ละแล้ว. ป+หา ชาติ ในความละ.
 นิสุสาย อาศัยแล้ว. นิ+สี ชาติ ในความอาศัย,
 นอน.

๒. ชาติผู้มี มฺ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ย กับที่สุด
ชาติ เป็น มฺม.

อาคมฺม มาแล้ว, อาศัยแล้ว. อา + คมฺ ชาติ
ในความไป.

นิกฺขมฺม ออกแล้ว. นิ + ขมฺ ชาติ ในความออก
หรือ นิ + กมฺ ชาติ ในความก้าวไป,
ออกไป, แปลง ก เป็น ข.

อภิรมฺม ยินดียิ่งแล้ว. อภิ + รมฺ ชาติ ในความ
ยินดี.

๓. ชาติผู้มี ทฺ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ย กับที่สุด
ชาติ เป็น ชฺช.

อุปฺปชฺช เกิดขึ้นแล้ว. อุ + ปทฺ ชาติ ในความเกิด,
ในความถึง.

ปมชฺช ประมาทแล้ว. ป + มทฺ ชาติ ในความ-
ประมาท, เมา.

อจฺฉชฺช ชิงเอาแล้ว. อา + ฉทฺ ชาติ ในความ-
ชิงเอา.

๔. ชาติผู้มี ฐ และ ฏ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ย
กับที่สุดธาตุ เป็น ฑธา, พภ.

วิฑธา แทงแล้ว. วิฐ ชาติ ในความแทง.

ลฑธา ได้แล้ว. ลภ ชาติ ในความได้.

อารพภ ปรารภแล้ว. อา+รภ ชาติ ในความเริ่ม.

๕. ชาติผู้มี ห เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ย กับที่สุด
ธาตุเป็น ยห.

ปกคยห ประคองแล้ว. ป+คห ชาติ ในความ
ประคอง, ถือเอา.

สนนยห ผูกแล้ว. ส+นห ชาติ ในความผูก.

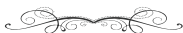
อารยห ขึ้นแล้ว. อา+รห ชาติ ในความขึ้น.

แปลง ตฺวา เป็น สฺวา, ตฺวาน เป็น สฺวาน
เฉพาะแต่ ทิสฺ ชาติ อย่างเดียว.

จบกิริยาภิตกั

หน้าที่นั้น	สำคัญ	อันยอดเยี่ยม
หน้าที่นั้น	เป็นสิ่ง	ต้องศึกษา
หน้าที่นั้น	สำคัญ	ทุกเวลา
หน้าที่เสรีจ	เป็นवासก	แสนสุขใจ...

ศัพท์บาลีของวิภัติทั้ง ๗

ปัจจุตตุมปโยคญจ กรรม สมุพทานิย
นิสฺสทกํ สามิวจนํ ภูมฺมาตปนฺนมฺภูจมนํ

ปฐฺมาวิภัตติ	=	ปัจจุตตวจนํ
ทุติยวิภัตติ	=	อุปโยควจนํ
ตติยวิภัตติ	=	กรรมวจนํ
จตุตถวิภัตติ	=	สมุพทานวจนํ
ปัญจมีวิภัตติ	=	นิสฺสทวจนํ
ฉฺฉฐีวิภัตติ	=	สามิวจนํ
สัตตมีวิภัตติ	=	ภูมฺมวจนํ
อาลปนนะ	=	อาลปนํ

สมาส

นามศัพท์ ตั้งแต่ ๒ ขึ้นไป ท่านย่อเข้าเป็น
บทเดียวกัน ชื่อว่า สมาส

สมาสว่าโดยกิจ มี ๒ อย่าง คือ สมาสที่ท่าน
ลบวิภัตติเสียแล้ว เรียกว่า ลุตฺตสมาโส มีอุทาหรณ์
ว่า กฉินทฺสุสฺ ผ่าเพือกฉิน ราชชน ทรัพย์ของพระราชา
เป็นต้น ๑ สมาสที่ท่านยังมีได้ลบบิภัตติ เรียกว่า
อลุตฺตสมาโส มีอุทาหรณ์ว่า ทูเรนิทานํ วัตถุมีนิทาน-
ไนทีไกล, อฺรสิโลโม พฺราหมโณ พฺราหมณ์ มีชนที่อก
เป็นต้น ๑.

สมาสว่าโดยชื่อ มี ๖ อย่าง คือ กมฺมธารโย,
ทิกฺ, ตปฺปุริโส, ทวนฺทฺโว, อพฺยयीภาโว, พหฺพฺพิหิ.

กัมมธารยสมาส

นามศัพท์ ๒ บท มีวิภัตติและวจนะเป็นอย่าง
เดียวกัน บทหนึ่งเป็นประธาน คือ เป็นนามนาม,
บทหนึ่งเป็นวิเศษณะ คือ เป็นคุณนาม หรือเป็นคุณนาม

ทั้ง ๒ บท มีบทอื่นเป็นประธาน ที่ท่านย่อเข้าเป็น
บทเดียวกัน ชื่อว่า **กัมมธารยสมาส**

กัมมธารยสมาสนั้น มี ๖ อย่าง คือ
วิเสสนบุพพบท, วิเสสนุตตรบท, วิเสสโนภยบท,
วิเสสโนปมบท, สัมภาวนบุพพบท, อวธารณบุพพบท.

๑. วิเสสนบุพพบท มีบทวิเสสนะอยู่หน้า บท
ประธานอยู่หลัง เช่น มหนฺโต ปุริโส = มหาปุริโส
บุรุษใหญ่. ขตฺติยา กญฺญา = ขตฺติยกญฺญา นาง-
กษัตริย์. นิลํ อุปลํ = นิลุปลํ ดอกอุบลเขียว.

ในสมาสนี้เอามหันตศัพท์ เป็น มหา อย่างนี้
มหาราชฯ พระราชาผู้ใหญ่, มหาธานี เมืองใหญ่,
มหาวนํ ป่าใหญ่ เป็นต้น.

บางสมาสท่านก็ย่อบทวิเสสนะ เหลือไว้แต่
อักษรตัวหน้า อย่างนี้

กฺวจิตฺตา ทิฏฺฐิจิ = กฺุทฺทิฏฺฐิจิ ทิฏฺฐิฉันบัณฺทิต-
เกลียด. ปฺรานํ วจฺนํ = ปาวจฺนํ คำเป็นประธาน,
สนฺโต ปุริโส = สปฺปุริโส บุรุษระงับแล้ว.

๒. วิเสสนุตตรบท มีบทวิเสสนะอยู่หลัง บท
ประธานอยู่หน้า อย่างนี้

สตโต วิเสโส = สตตวิเสโส สัตว์วิเศษ,
นโร วโร = นรวโร นระประเสริฐ,
มhusโส ทลิตุโท = มhusสทลิตุโท มhusยขัดสน

๓. วิเสสโนภยบท (แปลว่า ทั้ง..ทั้ง...) มีบท
ทั้ง ๒ เป็นวิเสสนะ มีบทอื่นเป็นประธาน อย่างนี้

สิตญจ สมฏฺจญจ = สิตสมฏฺจ (จํา ที่)
ทั้งเย็นทั้งเกลี้ยง.

อนฺโร จ วโร จ = อนฺรวโร (ปุโรโส บุรุษ)
ทั้งบอดทั้งหนาว

ขญฺโซ จ ขุขฺโซ จ = ขญฺขุขฺโซ (ปุโรโส บุรุษ)
ทั้งกระจอกทั้งค่อม.

๔. วิเสสโนปมบท (แปลว่า เพียงดัง...) มีบท
วิเสสนะเป็นอุปมา จัดเป็น ๒ ตามวิเสสนะอยู่หน้า
และหลัง ดังนี้

(๑) สมาสที่มีอุปมาอยู่หน้า เรียกว่า
อุปมาปุพฺพโท มีอุทาหรณ์ อย่างนี้

สงฺขํ อิว ปณฺฑรํ = สงฺขปณฺฑรํ (ซีริ นำนม)
ขาวเพียงดั่งสังข์.

กาโก อิว สุโร = กากสุโร (คน) กล้าเพียงดั่งกา.

ทิพฺพํ อิว จกฺขุ = ทิพฺพจกฺขุ จักฺษุเพียงดั่งทิพย์.

(๒) สมาสที่มีอุปมาอยู่หลัง เรียกว่า
อุปมานุตฺตรปโต มีอุทาหรณ์ อย่างนี้

นโร สีโห อิว = นรสีโห นระเพียงดั่งสีหะ.

ฌาณํ จกฺขุ อิว = ฌาณจกฺขุ ฌาณเพียงดั่ง-
จักฺษุ.

ปญฺญา ปาสาโท อิว = ปญฺญาปาสาโท
ปัญญาเพียงดั่งปราสาท.

๕. สัมภาวนบุพพบท (แปลว่า ว่า...) มีบท
หน้าอันท่านประกอบด้วย อิติ ศัพท์ บทหลังเป็น
ประธาน ดังนี้

ขตฺติโย (อหํ) อิติ มาโน = ขตฺติยมาโน
มานะว่า (เราเป็น) กษัตริย์.

สตฺโต อิติ สญฺญา = สตฺตสญฺญา ความสำคัญ-
ว่าสัตว์.

สมโณ (อห) อิติ ปฏิญญา = สมณปฏิญญา
ปฏิญญาว่า (เราเป็น) สมณะ.

๖. อวารณบุพพบท (แปลว่า คือ) มีบทหน้า
อันท่านประกอบด้วย เอว ศัพท์ (เพื่อจะห้ามเนื้อความ
อันอื่นเสีย) บทหลังเป็นประธาน ดังนี้

ปญญา เอว ปไซโต = ปญญาปไซโต (ประทีป)
อันโพลงทั่วคือปัญญา.

พุกุโร เอว รตนํ = พุกุธรตนํ รัตนะคือ-
พระพุทธรเจ้า.

สทุธา เอว ธนํ = สทุธาธนํ ทรัพย์คือศรัทธา.

แบบวิเคราะห์ในคัมภีร์ศัพทศาสตร์

วิ.บุพ. = มหฺโต จ โส ปฺริโส จาติ มหาปุริโส
บุรุษนั้นด้วย เป็นผู้ใหญ่ด้วย เหตุนั้น ชื่อ บุรุษผู้ใหญ่.

วิ.นุต. = สตุโต จ โส วิเสโส จาติ สตุตวิเสโส
สัตว์นั้นด้วย วิเศษด้วย เหตุนั้น ชื่อ สัตว์วิเศษ.

วิ.โนภย. = สิตฺยจ ตํ สมฺภูจฺยจาติ สิตสมฺภูจํ
(จานํ ที่) นั้น เย็นด้วย เย็นด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า

ทั้งเขียนทั้งเกลี้ยง.

อีก ๓ สมาส มีแบบวิเคราะห์เหมือนอย่างนี้

ทิวคฺสมาส

กัมมธารยสมาส ที่มีสังขยาอยู่ข้างหน้า
ชื่อว่า ทิวคฺสมาส มี ๒ อย่าง คือ สมหาหาโร ๑
อสมหาหาโร ๑

ทิวคฺสมาสที่ทำนรรมนามศัพท์ มีเนื้อความ
เป็นพหูวนะ ทำให้เป็นเอกจนะ นปฺสกลิงค์ ชื่อ
สมหารทิวคฺ มีอุทาหรณ์ อย่างนี้

ตโย โลกา = ติโลกํ โลก ๓.

จตสฺสํ ทิสสา = จตฺตทฺทิสํ ทิศ ๔.

ปญฺจ อินฺทฺริยานิ = ปญฺจอินฺทฺริยํ อินทฺริยํ ๕.

ทิวคฺสมาสที่ทำนไม่ได้ทำอย่างนี้ ชื่อ อสมหาร-
ทิวคฺ มีอุทาหรณ์ อย่างนี้

เอโก ปุคฺคโล = เอกปุคฺคโล บุคคลผู้เดียว.

จตสฺสํ ทิสสา = จตฺตทฺทิสสา ทิศ ๔ ท.

ปญฺจ พลานิ = ปญฺจพลานิ กำล้ง ๕ ท.

ข้อควรจำ :- (ให้ท่อง)

๑. ทิคุสมาส ใช้ปกติสังขยาตั้งแต่ เอก (๑) - อฏฺฐหฺวุติ (๘๘) นำหน้านามนามเท่านั้น แต่ถ้ามี ัญญบพเป็นฉฺฉฐีตุลยาริกรณพหุพพิหิ (ฉ.ตุล.) เช่น ปญจวณฺณ (ปีติ), ทสพล (พทุโธ) เป็นต้น

๒. ปกติสังขยา ตั้งแต่ เอกุสสตี (๙๙) ขึ้นไป นำหน้านามนามเป็นฉฺฉฐีตุลยาริกรณพหุพพิหิสมาส (ฉ.ตุล.) เช่น ปญจสตา (โจรา) อ.โจร ท. มีร้อยห้าเป็นประมาณ เป็นต้น. แต่ถ้าตามหลังนามนามเป็นฉฺฉฐีตปปริสสมาส (ฉ.ตป.) เช่น ภิกขุสตี อ.ร้อยแห่งภิกษุ เป็นต้น.

๓. ปุรณสังขยานำหน้านามนาม เป็นวิเสสนบุพพบท กัมมธารยสมาส (วิ.บุพ.กัม.) เช่น ปจฺมภาโค อ.ส่วนที่หนึ่ง เป็นต้น ถ้าตามหลังนามนามหรืออยู่หน้านามนามแต่มีบพอื่นเป็นประธาน (ัญญบพ) เป็นฉฺฉฐีตุลยาริกรณพหุพพิหิสมาส (ฉ.ตุล.) เช่น อตฺตปญจทสโม (ชโน) มีตนเป็นที่สิบห้า, ลาชปญจมฺ (วตุฏ) มีข้าวตอกเป็นที่ห้า เป็นต้น

ตัปปุริสสมาส

นามศัพท์มี อัม วิภัตติเป็นต้น ในที่สุด ท่านย่อ
เข้าด้วยบทเบื่องปลาย ชื่อว่า ตัปปุริสสมาส มี ๖ อย่าง
คือ ทุตติยาตปปุริโส, ตตติยาตปปุริโส, จตตฤถิตปปุริโส,
ปญจมีตปปุริโส, ฉกฺขจิตปปุริโส, สตตมมีตปปุริโส.

ทุตติยาตปปุริสสะ อย่างนี้

สุขํ ปตฺโต = สุขปฺปตฺโต (ปุริโส บุรุษ)
ถึงแล้วซึ่งสุข.

คามํ คโต = คามคโต (ปุริโส บุรุษ)
ไปแล้วสู่บ้าน.

สพฺพรตฺติ โสภโณ = สพฺพรตฺติโสภโณ
(จนฺโท พระจันทร์) งามตลอดราตรีทั้งสิ้น.

ตตติยาตปปุริสสะ อย่างนี้

อสุสฺสณ (ยฺตุโต) รโถ = อสุสรโถ รถ (เทียมมาแล้ว)
ด้วยม้า.

สลุเลน วิฑฺโร = สลุวิฑฺโร (ชนฺตุ สัตว์)
อันลูกศรแทงแล้ว.

อสิหา กลโห = อสิกลโห ความทะเลาะเพราะตาบ.

จตุตถัตถ์ปฺปฺริสสะ อย่างนี้

กจินฺสุสฺ ทฺสุสฺ = กจินฺทฺสุสฺ ผ่าเพื่ออกฺจฺฉิน.

อาคนฺตฺกฺสฺสฺ ฆตฺตํ = อาคนฺตฺกฺฆตฺตํ
ฆตเพื่อผู้มา.

คิลานฺสุสฺ ฆสฺชฺขํ = คิลานฆสฺชฺขํ
ยาเพื่อคนไข้.

ปัญจมีตถ์ปฺปฺริสสะ อย่างนี้

โจรมฺหา ฆยํ = โจรมฺหยํ ฆยแต่โจร.

มรณฺสุมา ฆยํ = มรณฺมฺหยํ ความกลัวแต่-
ความตาย.

พนฺธนา มฺตฺโต = พนฺธนฺมฺตฺโต (สฺตฺโต สัตว์)
พ้นแล้วจากเครื่องผูก.

ฉัญฉฐิตป์ปริสะ อย่างนี้

รณฺโณ ปุตุโต = ราชปุตุโต บุตรแห่งพระราชา.
ธณฺณานํ ราสี = ธณฺณราสี กองแห่งข้าวเปลือก.
รุกฺขสฺส สาขา = รุกฺขสาขา กิ่งแห่งต้นไม้.

สัตตมิตป์ปริสะ อย่างนี้

รฺุเป สณฺญา = รฺุปสณฺญา ความสำคัญในรูป.
สํสาเร ทุกฺขํ = สํสารทุกฺขํ ทุกฺขํในสงสาร.
วเน ปุप्ผํ = วนปุप्ผํ ดอกไม้ในป่า.

น บุพพบท กัมมธารยสมาส
หรือ อุภยตป์ปริสสมาส (แปลว่า มิใช่...)

น พุราหฺมโณ = อพุราหฺมโณ (อัย ชโน ชนนี้)
มิใช่พราหมณ์.

น วสโล = อวสโล (อัย ชโน ชนนี้)
มิใช่คนถ้อย.

น อสฺส = อนสฺส (อัย สตุโต สัตว์นี้)
มิใช่ม้า.

น อริโย = อนริโย (อัย ชโน ชนนี้)
มิใช่พระอริยเจ้า.

ในสมาสนี้ ถ้าพยัญชนะอยู่หลัง น เอา น เป็น อ เหมือน อพฺราหฺมโณ เป็นต้น. ถ้าสระอยู่หลัง น เอา น เป็น อน เหมือน อนสฺส เป็นต้น.

ตบปุริสสมาสนี้ แปรลกกันกับกัมมธารยะ อย่างนี้ คือ กัมมธารยะมีวิภัตติและวจนะเสมอกัน บทหนึ่งเป็นประธาน บทหนึ่งเป็นวิเสสนะ หรือเป็นวิเสสนะทั้ง ๒ บท ส่วนตบปุริสสมาส มีวิภัตติและวจนะไม่เสมอกัน

ทวันทวสมาส

(แปลว่า และ...และ...ฯลฯ)

นามนามตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไป ทำนย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน ชื่อว่า ทวันทวสมาส มี ๒ อย่าง คือ สมหาโร ๑ อสมหาโร ๑ (เหมือนทิกุ).

สมาหาระ

(บทสมาสเป็นเอกวจนะ หนีสุกลิงค์)

สมถเ จ วิปสุสนา จ สมถวิปสุสนห.

สมถะด้วย วิปัสสนาด้วย ชื่อ สมถะและวิปัสสนา.

สงฺโข จ ปณโว จ สงฺขปณโว.

สังข์ด้วย บัณเฑาะว์ด้วย ชื่อ สังข์และบัณเฑาะว์.

ปตฺโต จ จีวรญจ ปตฺตจีวร

บาตรด้วย จีวรด้วย ชื่อ บาตรและจีวร.

หตฺถิ จ อสฺโส จ รถเ จ ปตฺติโก จ หตฺถือสฺส-
รทปตฺติก

ช้างด้วย ม้าด้วย รถด้วย คนเดินด้วย ชื่อ ช้าง-
และม้าและรถและคนเดิน.

อสมหาระ

(บทสมาสเป็นพหูพจน์ะ เป็นได้ทุกลิงค์
ใช้ลิงค์ของบทสุดท้ายเป็นหลัก)

จนุทิมมา จ สุริโย จ จนุทิมสุริยา.

พระจันทร์ด้วย พระอาทิตย์ด้วย ชื่อ พระจันทร์-
และพระอาทิตย์ ท.

สมโณ จ พุราหุมนโณ จ สมณพุราหุมนนา.

สมณะด้วย พราหมณ์ด้วย ชื่อ สมณะและ-
พราหมณ์ ท.

สารีปุตโต จ โมคคัลลาโน จ สารีปุตต-
โมคคัลลانا.

พระสารีบุตรด้วย พระโมคคัลลานะด้วย ชื่อ
พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ท.

ปถุณญจ ปุပ္ผญจ ผลญจ ปถุณปุပ္ผผลานิ.

ใบไม้ด้วย ดอกไม้ด้วย ผลไม้ด้วย ชื่อ ใบไม้-
และดอกไม้และผลไม้ ท.

ทวิบทวิสามาสนี่ แปลกกันกับวิสามาสโนภยบท
กัมมธารยสามาส อย่างนี้ คือ วิสามาสโนภยบท เป็น
บทวิสามสนะ ทั้ง ๒ บท ส่วนทวิบทวิสามาส เป็นบท
ประธานทั้งสิ้น.

อัพยยีภาวสามาส

สามาสที่มีอุปสัค หรือ นิบาตอยู่ข้างหน้า ชื่อว่า
อัพยยีภาวสามาส มี ๒ อย่าง คือ อุปสคคบุพพุโก ๑
นิปาตบุพพุโก ๑

อุปสคคบุพพุพะกะ มีอุปสัคอยู่ข้างหน้า อย่างนี้ :-
นครสุส สมิปิ อุปนคริ ที่ใกล้เคียง แห่งเมือง
ชื่อว่า ใกล้เมือง.

ทรถสุส อภาโว นินทุทรถิ ความไม่มี
แห่งความกระวนกระวาย ชื่อว่า ความไม่มีแห่ง-
ความกระวนกระวาย.

วาทิ อหฺวตฺตตฺติติ อหฺวตฺติ (ยํ วตฺตฺ) สิ่งใด
ย่อมเป็นไปตาม ซึ่งลม เหตุนั้น (ตํ วตฺตฺ) สิ่งนั้น
ชื่อว่า เป็นไปตามซึ่งลม.

วาทสุส ปฏิวัตตตติ ปฏิวาทัง (สิ่งใด)
ยอมเป็นไปทวน (ตอบ) แก่ลม เหตุนั้น (สิ่งนั้น)
ชื่อว่า เป็นไปทวนแก่ลม.

อตตาทัน อธิวตตตติ อชฺฌตตัง (สิ่งใด)
ยอมเป็นไปกับ ซึ่งตน เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อว่า
เป็นไปกับซึ่งตน. (เอา อธิ เป็น อชฺฌ ในพยัญชนะ-
สนธิ)

นิปาทปุพพะกะ มินิปาทอยู่ข้างหน้า อย่างนี้ :-

วฑฺฒาณัง ปฏิปาฏิ ยถาวฑฺฒัง ลำดับ
แห่งคนเจริญแล้ว ท. ชื่อว่า ตามคนเจริญแล้ว หรือ
เย เย วฑฺฒา ยถาวฑฺฒัง ชนเจริญแล้ว ท.
เหล่าใดเหล่าใด ชื่อ เจริญแล้วอย่างไร.

ชีวสุส ยตตโก ปริจฺเจโท ยาวชีวํ กำหนด
เพียงไร แห่งชีวิต ชื่อว่า เพียงไรแห่งชีวิต.

ปพฺพตสุส ติโร ติโรปพฺพตัง ภายนอกแห่งภูเขา.

นคฺรสุส พหิ พหินคฺรํ ภายนอกแห่งเมือง.

ปาสาทสุส อนฺโต อนฺโตปาสาทัง ภายใน
แห่งปราสาท.

ภตฺตสฺส ปจฺจมา ปจฺจมาภตฺตํ ภายหลังแห่งภัตรา
อํพยยิภาวสมาสต่างจาก**ตปฺปริสสมาส** ดังนี้
ตปฺปริสสมาสมีบทหลังเป็นประธาน ไม่นิยม
ลิงค์และวจนะ ส่วนอํพยยิภาวสมาส มีบทหน้า
เป็นประธานและเป็นอุปสรรคและนิบาต บทหลังเป็น
นปฺสกลิงค์ เอกวจนะ

พหุพพิหีสมาส

(แปลว่า มี...)

สมาสอย่างหนึ่งมีบทอื่นเป็นประธาน ชื่อว่า
พหุพพิหีสมาส มี ๖ อย่าง ตามวิภัตติ คือ
ทุตฺติยาพหุพพิหิ, ตตฺติยาพหุพพิหิ, จตฺตตฺติยาพหุพพิหิ,
ปฏฺยจมีพหุพพิหิ, จํภฺฐีพหุพพิหิ, สตฺตตมีพหุพพิหิ.

ทุตฺติยาพหุพพิหิ เอาบทที่เป็นทุตฺติยาวิภัตติ
ในวิเคราะห์เป็นประธานแห่งบทสมาส อย่างนี้ :-

อาคตา สมณา ยํ โส อาคตสมโณ (อาราโม)
สมณะ ท. มาแล้ว สู่อารามใด อารามนั้น ชื่อว่า
มีสมณะมาแล้ว.

รุษุหา ลตา ยัม โส รุษุหฺลโต (รุษุโ) เครื่องวัลย์
ขึ้นแล้ว สู้ต้นไม้ใด ต้นไม้นั้น ชื่อว่า มีเครื่องวัลย์-
ขึ้นแล้ว.

สมฺปตฺตา ภิกฺขุ ยัม โส สมฺปตฺตภิกฺขุ (อวาโส)
ภิกษุ ท. ถึงพร้อมแล้ว ซึ่งอวาสใด อวาสนั้น ชื่อว่า
มีภิกษุถึงพร้อมแล้ว.

ตติยาพหุพฺพิหิ เอาบทที่เป็นตติยาวิภัตติใน
วิเคราะห์ เป็นประธานแห่งบทสมาส อย่างนี้ :-

ชิตานิ อินฺทฺรียานิ เยน โส ชิตินฺทฺริโย
(สมโณ) อินทรียฺ ท. อันสมณะใด ชนะแล้ว สมณะ-
นั้น ชื่อว่า มีอินทรียอันชนะแล้ว.

กตํ ปุณฺณํ เยน โส กตปุณฺโณ (ปุริโส) บุญ
อันบุรุษใด ทำแล้ว บุรุษนั้น ชื่อว่า มีบุญอันทำแล้ว.

อาหิตอ อคฺคิ เยน โส อาหิตคฺคิ (พฺราหฺมโณ)
ไฟ อันพราหมณ์ใด บูชาแล้ว พราหมณ์นั้น ชื่อว่า
มีไฟอันบูชาแล้ว

อีกอย่างหนึ่ง บทวิเสสหนะอยู่หลัง อย่างนี้บ้าง
อคฺคิ อาหิโต เยน โส อคฺยาหิโต (พฺรหฺมโณ)
(แปลเหมือนแบบก่อน).

วิสํ ปิตํ เยน โส วิสปีโต (สโร) ยาพิช
อันลูกศรใด ตีมาแล้ว ลูกศรนั้น ชื่อว่า มียาพิช-
อันตีมาแล้ว.

จตุตถิปุพฺพพิหิ เอาบทที่เป็นจตุตถีวิภัตติใน
วิเคราะห์ เป็นประธานแห่งบทสมาส อย่างนี้ :-

ทินฺโน สฺยโก ยสฺส โส ทินฺนสฺยโก (ราชา) ส่วย
(นาคเรหิ อันชาวเมือง ท.) ถวายแล้ว แต่พระราชชาติ
พระราชานั้น ชื่อว่า มีส่วยอันชาวเมือง ท. ถวายแล้ว.

กตํ ทณฺฑทกฺกมฺมํ ยสฺส โส กตทณฺฑทกฺกมฺโม
(สิสฺโส) ทัณฑทกรรม (อันอาจารย์) ทำแล้ว แก่ศิษย์ใด
ศิษย์นั้น ชื่อว่า มีทัณฑทกรรมอันอาจารย์ทำแล้ว.

สณฺฑชาโต สํเวโค ยสฺส โส สณฺฑชาตสํเวโค
(ชโน) ความสังเวช เกิดพร้อมแล้ว แก่ชนใด ชนนั้น
ชื่อว่า มีความสังเวชเกิดพร้อมแล้ว.

ปัญจมีพหุพพิหิ เอาบาทที่เป็นปัญจมีวิภัตติใน
วิเคราะห์ เป็นประธานแห่งบทสมาส อย่างนี้ :-

นิกคตา ชนา ยสุมา โส นิกคตชโน (คาโม)
ชน ท. ออกไปแล้ว จากบ้านใด บ้านนั้น ชื่อว่า
มีชนออกไปแล้ว.

ปติตานิ ผลานิ ยสุมา โส ปติตผลโล (รุกฺโข)
ผล ท. หล่นแล้ว จากต้นไม้ใด ต้นไม้นั้น ชื่อว่า
มีผลหล่นแล้ว.

วิโต ราโค ยสุมา โส วิตราโค (ภิกฺขุ) ราคะ
ไปปราศแล้ว จากภิกษุใด ภิกษุนั้น ชื่อว่า มีราคะ-
ไปปราศแล้ว.

ฉัญฺฐิพหุพพิหิ เอาบาทที่เป็นฉัญฺฐิวิภัตติใน
วิเคราะห์ เป็นประธานแห่งบทสมาส อย่างนี้ :-

ชีณา อาสวา ยสุส โส ชีณาสโว (ภิกฺขุ)
อาสวะ ท. ของภิกษุใด สิ้นแล้ว ภิกษุนั้น ชื่อว่า
มีอาสวะสิ้นแล้ว.

สนฺตํ จิตฺตํ ยสฺส โส สนฺตจิตฺโต (ภิกฺขุ) จิต
ของภิกษุใด ระวังแล้ว ภิกษุนั้น ชื่อว่า มีจิตระวังแล้ว.

ฉินฺหา หตฺถา ยสฺส โส ฉินฺหหตฺถโ (ปุริสฺส)
มือ ท. ของบุรุษใด ขาดแล้ว บุรุษนั้น ชื่อว่า มีมือ
ขาดแล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง บทวิเสสหนะอยู่หลัง อย่างนี้
หตฺถา ฉินฺหา ยสฺส โส หตฺถจฺฉินฺโ (ปุริสฺส)
(แปลเหมือนบทก่อน)

ฉฺฉฐึอุปมาพหุพพิหิสมาส

(แปลว่า มี... เพียงดัง... แห่ง...)

สุวณฺณสฺส วณฺโณ อิว วณฺโณ ยสฺส โส
สุวณฺณวณฺโณ (ภควา) วรรณะ ของพระผู้มีพระภาค
ใด เพียงดังวรรณะ แห่งทอง พระผู้มีพระภาคนั้น
ชื่อว่า มีวรรณะเพียงดังวรรณะแห่งทอง.

พฺรหฺมโน สโร อิว สโร ยสฺส โส พฺรหฺมสฺสโร
(ภควา) เสียง ของพระผู้มีพระภาคใด เพียงดั่งเสียง
แห่งพรหม พระผู้มีพระภาคนั้น ชื่อว่า มีเสียงเพียง-
ดั่งเสียงแห่งพรหม.

สັตตมียพฺพพิหิ เอาบาทที่เป็นสັตตมียวิภัตติใน
วิเคราะห์ เป็นประธานแห่งบทสมาส อย่างนี้ :-

สมฺปนฺหานิ สสฺसानิ ยสฺมึ โส สมฺปนฺนสฺสโร
(ชนปโท) ข้าวกล้า ท. ในชนบทใด ถึงพร้อมแล้ว
ชนบทนั้น ชื่อว่า มีข้าวกล้าถึงพร้อมแล้ว.

พฺหุ นทียอ ยสฺมึ โส พฺหุนทิกอ (ชนปโท)
แม่น้ำ ท. ในชนบทใด มาก ชนบทนั้น ชื่อว่า
มีแม่น้ำมาก.

จิตฺตา สิริ ยสฺมึ โส จิตฺติริ (ชโน) ศรี ตั้งอยู่แล้ว
ในชนใด ชนนั้น ชื่อว่า มีศรีตั้งอยู่แล้ว.

ในวิเคราะห์แห่งสมาสทั้งหลายเหล่านี้ บทประธาน
และบทวิเสสนะมีวิภัตติและลิงค์เสมอกัน แปรกแต่
บทสัพพนามที่เป็นประธานแห่งบทสมาส จึงเรียก
สมาสทั้งหลายเหล่านี้ว่า **ตุลยาธิกรณพหุพพิหิ**.

ข้อควรจำ (ให้ท่องจำ)

๑. อาทิ, มตฺต, ปมาณ, ปริวาร, ปมุข และ
คุณนามต่าง ๆ เข้าสมาสกับนามนาม มีอัญญาบทเป็น
จัญญีตุลยาศิกรณพหุพพิหิสมาส (จ.ตุล.) ถ้าเป็น
เพียงบทขยาย แปลได้เอง ไม่มีอัญญาบท เป็น
วิเสสนบุพพบท กัมมธารยสมาส (วิ.บุพ.กัม.)

๒. ทู เมื่อตั้งวิเคราะห์แยกเป็น ทูฏฺจ (อันโทษ-
ประทุษร้ายแล้ว) นำหน้านามนาม เช่น ทุสฺสึโล
มีศีลอันโทษประทุษร้ายแล้ว เป็นต้น เป็น จ.ตุล.

๓. นิ เมื่อตั้งวิเคราะห์แยกเป็น นิกฺขนฺต
(ออกแล้ว) หรือ นิคฺคต (ออกไปแล้ว) นำหน้านามนาม
เป็นปัญจมีตุลยาศิกรณพหุพพิหิสมาส (ปัญ.ตุล.)
เช่น นิตฺทุกฺโข มีทุกข์ออกแล้ว นิกฺภโย มีภัยออกแล้ว
 เป็นต้น

๔. วิ เมื่อตั้งวิเคราะห์แยกเป็น วิคต (ไปปราศ-
แล้ว) นำหน้านามนามเป็นปัญจมีตุลยาศิกรณ-
พหุพพิหิสมาส (ปัญ.ตุล.) เช่น วิมฺโล มีมลทินไป-
ปราศแล้ว เป็นต้น

๕. ปกติสังขยา (เอก-อฏฺจนวฺตฺติ) นำหน้า
นามนาม ไม่มีอัญญบท เป็น ทิคุสมาส

ปกติสังขยาตั้งแต่ เอกุณสตฺ์ ขึ้นไป นำหน้า
นามนาม มีอัญญบท เป็น จ.ตุล. เช่น ปญฺจสตฺา
(โจรา) อ.โจร ท. มีร้อยห้าเป็นประมาณ เป็นต้น

ปกติสังขยาตั้งแต่ เอกุณสตฺ์ ขึ้นไป ตามหลัง
นามนาม แผลได้เอง ไม่มีอัญญบท เป็น จ.ตฺป.
เช่น โจรสตฺ์ อ.ร้อยแห่งโจร, มนุสฺสโกภฺวิโย อ.โกภฺวิ-
แห่งมนุษย์ ท. เป็นต้น

ปกติสังขยาและปุรณสังขยาทั้งหมด นำหน้า
นามนามหรือตามหลังนามนาม มีอัญญบท เป็น
จ.ตุล. เช่น ปญฺจวณฺณา (ปีติ) อ.ปีติ มีวรรณะห้า
อดตฺปญฺจทสโม (ชโน) อ.ชน มีตนเป็นที่สิบห้า
เป็นต้น

ปุรณสังขยานำหน้านามนาม ไม่มีอัญญบท
เป็นวิเสสนบุพพท กัมมธารยสมาส (วิ.บุพ.กัม.)

น บุพพบท พหุพพิหิสมาส

(แปลว่า มี...ห้ามได้, ไม่มี...)

หนตฺถิ ตสฺส สโมติ อสโม ผู้เสมอ ไม่มี
แก่ท่าน (ตสฺส ภควโต แก่พระผู้มีพระภาคนั้น)
เหตุนี้ (โส ท่าน) ชื่อว่า มีผู้เสมอห้ามได้ หรือ
ไม่มีผู้เสมอ.

หนตฺถิ ตสฺส ปฏิปุคฺคโลติ อปฺปฏิปุคฺคโล
บุคคลเปรียบ ไม่มี แก่ท่าน เหตุนี้ (ท่าน) ชื่อว่า
มีบุคคลเปรียบห้ามได้ หรือไม่มีบุคคลเปรียบ.

หนตฺถิ ตสฺส ปุตุตฺตาติ อปุตุตฺตโก บุตร ท.
ของเขา (ตสฺส ชนสฺส ของชนนั้น) ไม่มี เหตุนี้
(โส เขา) ชื่อว่า มีบุตรห้ามได้ หรือไม่มีบุตร.

ภินนาธิกรณพหุพพิหิสมาส

ในวิเคราะห์แห่งสมาสใด บททั้งหลายมีวิภัตติ
ต่างกัน ท่านเรียกสมาสนั้นว่า ภินนาธิกรณพหุพพิหิ
มีอุทาหรณ์ อย่างนี้ :-

เอกรตฺตี วาโส อสฺสชาติ เอกรตฺติวาโส ความอยู่
ของเขา (อสฺส ชนสฺส ของชนนั้น) สิ้นคืนเดียว
เหตุนี้ (โส เขา) ชื่อว่า มีความอยู่สิ้นคืนเดียว.

อฺรสิ โลมานิ ยสฺส โส อฺรสิโลโม (พฺราหมโณ)
ชน ท. ที่อก ของพฺราหมณ์ใด (อดฺธิ มีอยู่) พฺราหมณ์
นั้น ชื่อว่า มีชนที่อก.

อสิ หตฺถะ ยสฺส โส อสิหตฺถะ (โยโธ) ดาบ (มี)
ในมือ ของทหารใด ทหารนั้น ชื่อว่า มีดาบในมือ.

จตฺตํ ปาณิมฺหิ ยสฺส โส จตฺตปาณิ (ปฺริโส) ร่ม
(มี) ในมือ ของบุรุษใด บุรุษนั้น ชื่อว่า มีร่มในมือ.

มณิ กณฺเฐ ยสฺส โส มณิกณฺโจ (นาคราชา)
แก้ว (มี) ที่คอ ของนาคราชาใด นาคราชนั้น ชื่อว่า
มีแก้วที่คอ.

พหุพพิหิสมาสที่เป็นพหุวจนะ

กตํ กุสลํ เยหิ เต กตกุสลา (ชนา) กุศล
อันชน ท. ใด ทำแล้ว ชน ท. นั้น ชื่อว่า มีกุศล-
อันทำแล้ว.

อาวุธา หตุเถสุ เยสํ เต อาวุธหตุธา (โยธา)
อาวุธ ท. (มี) ในมือ ท. ของทหาร ท. ไต่ ทหาร ท.
นั้น ชื่อว่า มีอาวุธในมือ.

สหบุพพบท พหุพพิหิสมาส

(แปลว่า เป็นไปกับด้วย...)

สห ปุตฺเตน โย วตฺตตีติ สปุตฺโต (บิดา)
(บิดาใด) ย่อมเป็นไป กับ ด้วยบุตร เหตุนั้น (บิดา
นั้น) ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยบุตร.

สห รญฺเญา ยา วตฺตตีติ สราชิกา (ปริสา)
(บริษัทใด) ย่อมเป็นไป กับ ด้วยพระราชา เหตุนั้น
(สา ปริสา บริษัทนั้น) ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยพระราชา.

สห มจฺเจเรน ยํ วตฺตตีติ สมจฺเจรํ (จิตฺตํ)
(จิตใด) ย่อมเป็นไป กับ ด้วยความตระหนี่ เหตุนั้น
(ตํ จิตฺตํ จิตนั้น) ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยความตระหนี่.

สรุปลมมาส (กำหนดจำไม่ต้องท่อง)				
ที่	ชื่อลมมาส	นามนาม	คุณนาม	สำเนียงแปล
๑	กัมมชารยลมมาส -วิเสสนบุพพบท -วิเสสนุตตรบท -วิเสสโนภยบท -วิเสสโนปมบท -สัมภวานบุพพบท -อวชารณบุพพบท	✓ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓	- - ✓ ✓ - -	ผู้, ตัว, อัน ผู้, ตัว, อัน ทั้ง...ทั้ง... เพียงตั้ง... ว่า.... คือ...
๒	ทิกุลลลมมาส	✓	-	แปลตามศัพท์
๓	ตัมปปุริสลมมาส	✓	✓	แปลตามสำเนียง อายตนิบาตของ ศัพท์หน้า
๔	ทวันทวลลมมาส	✓	-	และ...และ ...ฯลฯ

ที่	ชื่อสมาส	ห้ามห้าม	คฤนห้าม	สำเนียงแปล
๕	อัพยยัภาวสมาส -อุปสัคคปุพพกะ -นิปาตปุพพกะ	✓ ✓	✓ -	แปลขึ้นอยู่ที่ อุปสัคและนิปาต ข้างหน้าก่อนแล้ว แปลออกสำเนียง วิภัตติที่บทหลัง
๖	พหุพพิหีสมาส -ตุลยาธิกรณพหุพพิหิ -ภินนาธิกรณพหุพพิหิ -ฉัญฉฐีอุปมาพหุพพิหิ -นบพพบทพหุพพิหิ -สหพพบทพหุพพิหิ	- - - - -	✓ ✓ ✓ ✓ ✓	มี... มี... มี...เพียงดัง...แห่ง... มี...หามีได้, ไม่มี... เป็นไปกับด้วย...

จบสมาส

ตัทธิต

ปัจจัยหมู่หนึ่ง เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่
เพื่อความย่อสำหรับใช้แทนศัพท์ ย่อคำพูดลง
ให้สั้น เหมือนคำว่า สุยามเม ชาโต เกิดในสยาม
ลงปัจจัยแทน ชาต เอาไว้แต่ สุยาม เป็น
สุยามิโก เรียกว่า ตัทธิต

ตัทธิตนั้น โดยสังเขป แบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ
สามัญญตัทธิต ๑ ภาวตัทธิต ๑ อพยยตัทธิต ๑

สามัญญตัทธิต มี ๑๓ อย่าง คือ โคตตัทธิต,
ตรตยาทิตัทธิต, ราคาทิตัทธิต, ชาตาทิตัทธิต,
สมุหตัทธิต, ฐานตัทธิต, พหุลตัทธิต, เสฏฐตัทธิต,
ตทิสสัตถิตัทธิต, ปกติตัทธิต, สังขยาตัทธิต,
ปุรณตัทธิต, วิภาคตัทธิต.

(ย่อว่า โค, ต, รา, ชา, ส, ฐา, พ, เส, ต,
ป, สัง, ปุ, วิ)

โคตตัตถิต

มีปัจจัย ๘ ตัว คือ ฌ, ฌายน, ฌาน, ฌยุย,
ฌิ, ฌิก, ฌว, ฌвр.

ศัพท์ที่ลง ฌ ปัจจัย อย่างนี้

วสิฏฺฐสฺส อปจฺจํ วสิฏฺฐโ จ เหล่ากอ แห่งวสิฏฺฐจะ
ชื่อ วสิฏฺฐจะ.

โคตมสฺส อปจฺจํ โคตโม เหล่ากอ แห่งโคตมะ
ชื่อ โคตมะ.

วสุทเวสฺส อปจฺจํ วสุทโว เหล่ากอ
แห่งวสุทเวะ ชื่อ วสุทเวะ.

ศัพท์ที่ลง ฌายน ปัจจัย อย่างนี้

กจฺจสฺส อปจฺจํ กจฺจายโน เหล่ากอ แห่งกัจจะ
ชื่อ กัจจายนะ.

วจฺจสฺส อปจฺจํ วจฺจายโน เหล่ากอ แห่งวัจจะ
ชื่อ วัจจายนะ.

โมคฺคฺลฺลฺยา อปจฺจํ โมคฺคฺลฺลายโน เหล่ากอ
แห่งนางโมคคัลลี ชื่อ โมคคัลลายนะ.

ศัพท์ที่ลง ฌาน ปัจจัย อย่างนี้ กจุจําโน,
วจุจําโน, โมคคฺลจําโน. วิเคราะห์และคำแปล
เหมือนใน ฌายน ปัจจัย.

ศัพท์ที่ลง เณยฺย ปัจจัย อย่างนี้

ภคินิยา อปจํ ภาคิเณยฺโย เหล่ากอ
แห่งพี่น้องหญิง ชื่อ ภาคิเณยยะ.

วินตาย อปจํ เวนเตยฺโย เหล่ากอ
แห่งนางวินตา ชื่อ เวนเตยยะ.

โรหิณิยา อปจํ โรหิเณยฺโย เหล่ากอ
แห่งนางโรหิณี ชื่อ โรหิเณยยะ.

ศัพท์ที่ลง ณี ปัจจัย อย่างนี้

ทกฺขสุส อปจํ ทกฺขิ เหล่ากอ แห่งทักขะ
ชื่อ ทักขิ.

วสวสุส อปจํ วสววิ เหล่ากอ แห่งวสวะ
ชื่อ วสววิ.

วรุณสุส อปจํ วารุณิ เหล่ากอ แห่งวรุณะ
ชื่อ วารุณิ.

ศัพท์ที่ลง ฦิก ปัจจัย อย่างนี้

สกุยปุตตสฺส อปจฺจํ สากุยปุตฺติโก เหล่ากอ
แห่งบุตรแห่งสักยะ ชื่อ สากุยปุตฺติกะ.

นาฏฺพุตตสฺส อปจฺจํ นาฏฺพุตฺติโก เหล่ากอ
แห่งบุตรแห่งชนรำ ชื่อ นาฏฺพุตฺติกะ.

ชินทตฺตสฺส อปจฺจํ เชนทตฺติโก เหล่ากอ
แห่งชินทตตะ ชื่อ เชนทตฺติกะ.

ศัพท์ที่ลง ฦว ปัจจัย อย่างนี้

อุปกุสฺส อปจฺจํ โอปกโว เหล่ากอ แห่งอุปกุ
ชื่อ โอปกวะ.

มฺหุโน อปจฺจํ มานโว เหล่ากอ แห่งมฺหุ
ชื่อ มานวะ.

ภคฺคฺโน อปจฺจํ ภคฺคโว เหล่ากอ แห่งภคฺค
ชื่อ ภคฺควะ.

ศัพท์ที่ลง ฦร ปัจจัย อย่างนี้

วิธวาย อปจฺจํ เวธเวโร เหล่ากอ แห่งแม่หม้าย
ชื่อ เวธเวระ.

สมณสุส อปจฺจํ สามเณโร เหล่ากอ
แห่งสมณะ ชื่อ สามเณระ.

ข้อควรจำ:- เมื่อลงปัจจัยที่มี ฌ ถ้าสระอยู่หน้า
ศัพท์เป็นรัสสะล้วน ไม่มีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง
ต้องพฤทธิ คือ ทีฆะ อ เป็น อา, วิการ อิ เป็น เอ,
พฤทธิ อุ เป็น โอ, เว้นไว้แต่สระที่อยู่หน้าศัพท์เป็น
รัสสะ มีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง หรือเป็นทีฆะ
ไม่ต้องพฤทธิ และพยัญชนะ คือ ฌ นั้นต้องลบเสีย
คงไว้แต่สระที่ ฌ อาศัยและสระพยัญชนะอื่นๆ.

ตรตยาที่ตัดทิต

ลง ฌิก ปัจจัย อย่างนี้

นาวาย ตรตติ นาวิกอ (โย ชโน ชนโต)
ยอมข้าม ด้วยเรือ เหตุนั้น (โส ชโน ชนนั้น) ชื่อ
นาวิกะ (ผู้ข้ามด้วยเรือ).

ติเลหิ สํสฺฐจํ โภชนํ เตลิกํ โภชนะ ระคน-
พร้อมแล้ว ด้วยเมล็ดงา ท. ชื่อ เตลิกะ (ระคนแล้ว-
ด้วยงา).

สกุณ จรตีติ สากุณโก (ชนใด) ย่อมเที่ยวไปด้วยเกวียน เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อ สากุณิกะ (ผู้เที่ยวไปด้วยเกวียน).

ราชคเห ชาโต ราชคหิโก (ชน) เกิดแล้วในเมืองราชคฤห์ ชื่อ ราชคหิกะ (ผู้เกิดแล้วในเมืองราชคฤห์) ราชคเห วสตีติ ราชคหิโก (ชนใด) ย่อมอยู่ในเมืองราชคฤห์ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อ ราชคหิกะ (ผู้อยู่ในเมืองราชคฤห์).

กาเยน กตํ กมฺมํ กายิกํ กรรม อັນชนทำแล้วด้วยกาย ชื่อ กายิกะ (อันชนทำแล้วด้วยกาย),

กาเย วตฺตตีติ กายิกํ (ยํ กมฺมํ กรรมใด) ย่อมเป็นไปในกาย เหตุนั้น (ตํ กมฺมํ กรรมนั้น) ชื่อ กายิกะ (เป็นไปในกาย).

ทฺวารเ นียตุโต ทวาริโก (ชน) ประกอบแล้วในประตู ชื่อ ทวาริกะ (ผู้ประกอบแล้วในประตู).

สกุณ หนตฺวา ชีวตีติ สากุณโก (ชนใด) ฆ่า ซึ่งนก ท. เป็นอยู่ (เลี้ยงชีวิต) เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อ สากุณิกะ (ผู้ฆ่าซึ่งนกเป็นอยู่).

สงขมสุส สนฺตกัม สงฺฆิกัม (ยัม วตฺตฺถุ ของใด)
เป็นของมีอยู่ แห่งสงฆ์ (ตัม วตฺตฺถุ ของนั้น) ชื่อ
สังฆิกะ (ของมีอยู่แห่งสงฆ์).

อภฺกฺเขน ทิพฺพตฺติ อภฺกฺโข (ชนใด) ย่อมเล่น
ด้วยสะกา เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อ อักขิกะ (ผู้เล่น-
ด้วยสะกา).

ราคาทิตฺตฺธิต

ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

กสาเวน รตฺตัม วตฺตัม กาสาวัม ผ้า (อันบุคคล)
ย่อมแล้ว ด้วยรสฝาด ชื่อ กาสาวะ (ผ้าอันบุคคล-
ย่อมแล้วด้วยรสฝาด).

มหิสฺสฺส อิทัม มํสํ มาหิสฺสํ เนื้อ นี้ ของกระบือ
ชื่อ มาหิสะ (ของกระบือ).

มคฺเช ชาโต มคฺโช (ชน) เกิดแล้ว ในแวน-
แคว้นมคธ ชื่อ มคธะ (ผู้เกิดแล้วในแวนแคว้นมคธ).

มคธ เวสตีติ มาคโธ (ชนใด) ย่อมอยู่ใน
ในแวนแคว้นมคธ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อ มาคธะ
(ผู้อยู่ในแวนแคว้นมคธ).

มคธ อีสฺสโร มาคโธ (ชน) เป็นอิสระ
ในแวนแคว้นมคธ ชื่อ มาคธะ (ผู้เป็นอิสระใน-
แวนแคว้นมคธ).

กตฺติกาย นียุตฺโต มาโส กตฺติโก เดือน
ประกอบแล้ว ด้วยฤกษ์กัตติกา ชื่อ กัตติกา
(เดือนประกอบแล้วด้วยฤกษ์กัตติกา).

วฺยากรณํ อธิเตติ เวยฺยากรโณ (ชนใด)
ย่อมเรียน ซึ่งพยากรณ์ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อ
เวยฺยากรณะ (ผู้เรียนซึ่งพยากรณ์).

ชาตาทิต্তธิต

มีปัจจัย ๓ ตัว คือ อิม, อिय, กिय.

ศัพท์ที่ลง อิม ปัจจัย อย่างนี้

ปุเร ชาโต ปุริโม (ชน) เกิดแล้ว ในก่อน
ชื่อ ปุริมะ (เกิดแล้วในก่อน).

มชฺเช ชาโต **มชฺชิโม** (ชน) เกิดแล้ว
ในท่ามกลาง ชื่อ **มชฺฉิมะ** (เกิดแล้วในท่ามกลาง).

ปจฺจ ชาโต **ปจฺจิม** (ชน) เกิดแล้ว
ในภายหลัง ชื่อ **ปจฺจิมะ** (เกิดแล้วในภายหลัง).

ปฺตุโต อสฺส อตฺถิติ **ปฺตุติโม** บุตร ของชนนั้น
มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า **มีบุตร**.

อนฺเต นียฺตุโต **อนฺติโม** (ชน) ประกอบแล้ว
ในที่สุด ชื่อ **อันติมะ** (ประกอบแล้วในที่สุด).

ศัพท์ที่ลง อธิบาย อย่างนี้

มฺนุสฺสชาติยา ชาโต **มฺนุสฺสชาติโย** (ชน)
เกิดแล้ว โดยชาติแห่งมนุษย์ ชื่อ **มฺนุสฺสชาติยะ**
(เกิดแล้วโดยชาติแห่งมนุษย์).

อฺสฺสชาติยา ชาโต **อฺสฺสชาติโย** (สัตว์) เกิดแล้ว
โดยชาติแห่งม้า ชื่อ **อฺสฺสชาติยะ** (เกิดแล้วโดยชาติ-
แห่งม้า).

ปฺณฺทิตชาติยา ชาโต **ปฺณฺทิตชาติโย** (ชน)
เกิดแล้ว โดยชาติแห่งบัณฑิต ชื่อ **ปฺณฺทิตชาติยะ**
(เกิดแล้วโดยชาติแห่งบัณฑิต).

ปณฺฑิตชาติ อสฺส อตฺถิติ ปณฺฑิตชาติโย
ชาติแห่งบัณฑิต ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น)
ชื่อว่า มีชาติแห่งบัณฑิต.

ศัพท์ที่ลง กิย ปัจจัย อย่างนี้

อนฺธะ นิยฺตุโต อนฺธกิโอ (ชน) ประกอบแล้ว
ในมิต ชื่อ อັນธกियะ (ประกอบแล้วในมิต).

สมุหัตถิต

มีปัจจัย ๓ ตัว คือ กณฺ, ณฺ, ตา.

ศัพท์ที่ลง กณฺ ปัจจัย อย่างนี้

มนุสฺसान्हฺ สมุโห มานุสโก ประชุม แห่งมนุษย์ ท.
ชื่อ มานุสกะ (ประชุมแห่งมนุษย์ หรือหมู่แห่งมนุษย์).

มยฺราน्हฺ สมุโห มายฺรุโก ประชุม แห่งนกยูง ท.
ชื่อ มายฺรกะ (ประชุมแห่งนกยูง หรือ ฝูงแห่งนกยูง)

กโปตาน्हฺ สมุโห กาโปตโก ประชุม แห่งนก-
พิราบ ท. ชื่อ กาโปตกะ (ประชุมแห่งนกพิราบ หรือ
ฝูงแห่งนกพิราบ).

ศัพท์ที่ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

มานุโส, มาณูโร, กาโปโต.

วิเคราะห์และคำแปล เหมือนใน กณฺ ปัจจัย.

ศัพท์ที่ลง ตา ปัจจัย อย่างนี้

คามานํ สมุโห คามตา ประชุม แห่งชาวบ้าน ท.

ชื่อ คามตา (ประชุมแห่งชาวบ้าน).

ชนานํ สมุโห ชนตา ประชุม แห่งชน ท. ชื่อ

ชนตา (ประชุมแห่งชน).

สหายนํ สมุโห สหายตา ประชุม แห่งสหาย ท.

ชื่อ สหายตา (ประชุมแห่งสหาย).

ฐานต์ทิต

ลง อีย ปัจจัย อย่างนี้

มทนฺสฺส จานํ มทนียํ ที่ตั้ง แห่งความเมา

ชื่อ มทนียะ (ที่ตั้งแห่งความเมา).

พฺนฺธนฺสฺส จานํ พฺนฺธนียํ ที่ตั้ง แห่งความผูก

ชื่อ พันธนียะ (ที่ตั้งแห่งความผูก).

โมจนสุส จาณฺ โมจนียํ ที่ตั้ง แห่งความแก้
ชื่อ โมจนียะ (ที่ตั้งแห่งความแก้).

อีย, เอยฺย, ปัจจัย ๒ นี้ลงในอรรถ
คือ อรห (ควร) อย่างนี้

ทสฺสนํ อรหตีติ ทสฺสนียโย (ชนใด) ย่อมควร
ซึ่งความเห็น เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อ ทสฺสนียะ (ผู้ควร-
ซึ่งความเห็น หรือ น่าดู).

ปฺพชนํ อรหตีติ ปฺพชนียโย ปฺพชนเยโย วา (ชนใด)
ย่อมควร ซึ่งบูชา เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อ ปฺพชนียะ
ชื่อ ปฺพชนเยยบํ (ผู้ควรซึ่งบูชา)

ทกฺขิณํ อรหตีติ ทกฺขิณเยโย (ชนใด) ย่อมควร
ซึ่งทักษิณา เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อ ทกฺขิณเยยะ (ผู้ควร-
ซึ่งทักษิณา).

ในสัททนีติว่า อีย ปัจจัย ลงในอรรถอื่นได้บ้าง
อย่างนี้

อุปาทานานํ หิตํ อุปาทานียํ เกื้อกุล
แก่อุปาทาน ท. ชื่ออุปาทานียะ (เกื้อกุลแก่อุปาทาน).

อุทฺเท ภวํ อุทฺธียํ (โกชณะ) มี ในท้อง ชื่อ
อุทฺธียะ (โกชณะมีในท้อง).

พหุลัตถิต

ลง อาลุ ปัจจัย อย่างนี้

อภิขุมา อสฺส ปกติ อภิขุมาลุ อภิขุมา
เป็นปกติ ของชนนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีอภิขุมา-
เป็นปกติ,

อภิขุมา อสฺส พหุลา อภิขุมาลุ อภิขุมา
ของชนนั้น มาก (ชนนั้น) ชื่อว่า มีอภิขุมามาก.

สีตํ อสฺส ปกติ สีตาลุ หนาว เป็นปกติ
ของประเทศนั้น (ประเทศนั้น) ชื่อว่า มีหนาวเป็น-
ปกติ

สีตํ เอตถ พหุลํ สีตาลุ หนาว ในประเทศนั้น
มาก (ประเทศนั้น) ชื่อว่ามีหนาวมาก.

ทยา อสฺส ปกติ ทยาลุ ความเอ็นดู เป็นปกติ
ของชนนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีความเอ็นดูเป็นปกติ

ทยา อสุส พหุลา ทยาอุ ความเอ็นดู ของชนนั้น
มาก (ชนนั้น) ชื่อว่า มีความเอ็นดูมาก.

เสฏฐัตถัตติต

มีปัจจัย ๕ ตัว คือ ตร, ตม, อียิสฺสก, อีย, อิฏฺจ.

ศัพท์ที่ลง ตร ปัจจัย อย่างนี้

ปาปตโร เป็นบาปกว่า, ปณฺทิตตโร เป็นบัณฑิต
กว่า, หินตโร เลวกว่า, ปณฺิตตโร ประณีตกว่า.

ศัพท์ที่ลง ตม ปัจจัย อย่างนี้

ปาปตโม เป็นบาปที่สุด,
ปณฺทิตตโม เป็นบัณฑิตที่สุด,
หินตโม เลวที่สุด,
ปณฺิตตโม ประณีตที่สุด.

ศัพท์ที่ลง อียิสฺสก ปัจจัย คือ

ปาปิยิสฺสโก เป็นบาปกว่า.

ศัพท์ที่ลง อีย ปัจจัย อย่างนี้

ปาปิโย เป็นบาปกว่า, กนियो น้อยกว่า,
เสยโย ประเสริฐกว่า, เชยโย เจริญกว่า.

ศัพท์ที่ลง อัญจ ปัจจัย อย่างนี้

ปาปิฏฺโจ เป็นบาปที่สุด, กนิฏฺโจ น้อยที่สุด.
เสฏฺโจ ประเสริฐที่สุด. เชฏฺโจ เจริญที่สุด.
ในปัจจัย ๕ นี้ ตร และ อีย ลงในวิเสส-
คุณศัพท์ ตม และ อัญจ ลงในอติวิเสสคุณศัพท์

ตัวอย่างรูปวิเคราะห์

สพฺเพ อิเม ปาปา, อยมิเมสฺ วิเสเสน ปาปฺติ
ปาปโตร ปาปตฺโม. ชน ท. เหล่านี้ ทั้งปวง เป็นบาป,
ชนนี้เป็นบาป โดยวิเศษ แห่ง (กว่า) ชน ท. เหล่านี้
เหตุนี้ (ชนนี้) ชื่อ ปาปตร, ปาปตม.

ตทัสส์ตถิตัทธิต

มีปัจจัย ๙ ตัว คือ วิ, ส, สี, อิก, อี, ร, วนฺตฺ, มหฺตฺ, ณ.

ศัพท์ที่ลง วิ ปัจจัย อย่างนี้

เมธา อสฺส อตฺถิติ เมธาวิ เมธา (ปัญญา) ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีเมธา.

มาया อสฺส อตฺถิติ มาयाวิ มาया ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีมาया.

ศัพท์ที่ลง ส ปัจจัย อย่างนี้

สุเมธา อสฺส อตฺถิติ สุเมธโส เมธาดี ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีเมธาดี.

ศัพท์ที่ลง สี ปัจจัย อย่างนี้

ตโป อสฺส อตฺถิติ ตปสี ตปะ (ความเพียรอันเฝาบาบ) ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีตปะ.

เตโช อสฺส อตฺถิติ เตชสี เตช ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีเตช.

ศัพท์ที่ลง อิก ปัจจัย อย่างนี้

ทณฺโท อสฺส อตฺถิติ ทณฺทโก ไม่เท่า
ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีไม่เท่า.

อตฺโถ อสฺส อตฺถิติ อตฺถิโก ความต้องการ
ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีความ-
ต้องการ

ศัพท์ที่ลง อี ปัจจัย อย่างนี้

ทณฺที คนมีไม่เท่า (วิเคราะห์เหมือน ทณฺทโก)

สุขํ อสฺส อตฺถิติ สุขี สุข ของชนนั้น มีอยู่
เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีสุข.

โกโค อสฺส อตฺถิติ โกคี โภคะ ของชนนั้น
มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีโภคะ.

ศัพท์ที่ลง ร ปัจจัย อย่างนี้

มธุ อสฺส อตฺถิติ มธุโร น้ำผึ้ง ของชนนั้น
มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีน้ำผึ้ง (มีรสหวาน).

มุขํ อสฺส อตฺถิติ มุขโร ปาก ของชนนั้น
มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีปาก (คนปากกล้า).

ศัพท์ที่ลง วนตุ ปัจจัย อย่างนี้

คุณ อสุส อตถิติ คุณวา คุณ ของชนนั้น
มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีคุณ.

ธน อสุส อตถิติ ธนวา ทรัพย์ ของชนนั้น
มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีทรัพย์.

ปญญา อสุส อตถิติ ปญญาวา ปัญญา
ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีปัญญา.

บุญญ อสุส อตถิติ บุญญาวา บุญญ ของชนนั้น
มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีบุญญ.

ศัพท์ที่ลง มนตุ ปัจจัย อย่างนี้

อายุ อสุส อตถิติ आयसुमा อายุ ของชน
นั้น มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีอายุ.

สติ อสุส อตถิติ สติมา สติ ของชนนั้น
มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีสติ.

จกขุ อสุส อตถิติ जकखुमा จักขุ ของชนนั้น
มีอยู่ เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีจักขุ (คนตาดี
หรือ คนมีญาณ)

ชุตี อสฺส อตฺถิติ ชุตีมา ความโพลง ของชนนั้น
มีอยู่ เหตุุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีความโพลง.

ในสัททนีติว่า ศัพท์ คือ **ปุตฺติมา** ชนมีบุตร
ปาปิมา ชนมีบาป (มาร) ลง **อิมหตุ** ปัจจัย.

ศัพท์ที่ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

สทฺธา อสฺส อตฺถิติ สทฺโธ ศรัทฺธา ของชนนั้น
มีอยู่ เหตุุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีศรัทธา.

มจฺเจโร อสฺส อตฺถิติ มจฺเจโร ความตระหนี่
ของชนนั้น มีอยู่ เหตุุนั้น (ชนนั้น) ชื่อว่า มีความ-
ตระหนี่.

ปกติศัพท์

ลง มย ปัจจัย อย่างนี้

สฺวณฺเณน ปกตํ โสวณฺณมยํ (ภาชนํ ภาชนะ)
อันบุคคลทำแล้วด้วยทอง ชื่อ **โสวณฺณมยะ** (อันบุคคล-
ทำแล้วด้วยทอง หรือสำเร็จแล้วด้วยทอง).

สุวณฺณสุส วิกาโร โสวณฺณมยํ (ภาชนะ)
เป็นวิการ แห่งทอง ชื่อ โสวณฺณมยะ (เป็นวิการ-
แห่งทอง).

มตฺติกาย ปกตํ มตฺติกามยํ (ภาชนะ)
อันบุคคลทำแล้ว ด้วยดิน ชื่อ มตฺติกามยะ
(อันบุคคลทำแล้วด้วยดิน หรือสำเร็จแล้วด้วยดิน).

มตฺติกาย วิกาโร มตฺติกามยํ (ภาชนะ)
เป็นวิการ แห่งดิน ชื่อ มตฺติกามยะ (เป็นวิการ-
แห่งดิน).

อยสา ปกตํ อโยมยํ (ภาชนะ) อันบุคคล-
ทำแล้ว ด้วยเหล็ก ชื่อ อโยมยะ (อันบุคคลทำแล้ว-
ด้วยเหล็ก หรือสำเร็จแล้วด้วยเหล็ก).

อยโส วิกาโร อโยมยํ (ภาชนะ) เป็นวิการ
แห่งเหล็ก ชื่อ อโยมยะ (เป็นวิการแห่งเหล็ก).

ปुरुณัตถิต

มีปัจจัย ๕ ตัว คือ ดิย, ถ, จ, ม, อี.

ศัพท์ที่ลง ดิย ปัจจัย อย่างนี้

ทวิหฺนํ ปุโรโณ ทฺติโย (ชน) เป็นที่เต็ม
แห่งชน ท. ๒ ชื่อว่า ที่ ๒.

ติณฺณํ ปุโรโณ ตติโย (ชน) เป็นที่เต็ม
แห่งชน ท. ๓ ชื่อว่า ที่ ๓.

ศัพท์ที่ลง ถ ปัจจัย อย่างนี้

จตุหฺนํ ปุโรโณ จตุตฺโต (ชน) เป็นที่เต็ม
แห่งชน ท. ๔ ชื่อว่า ที่ ๔.

ศัพท์ที่ลง จ ปัจจัย อย่างนี้

จหฺนํ ปุโรโณ จฏฺโฐ (ชน) เป็นที่เต็ม
แห่งชน ท. ๖ ชื่อว่า ที่ ๖.

ศัพท์ที่ลง ม ปัจจัย อย่างนี้

ปญฺจนฺหํ ปุโรโณ ปญฺจโม (ชน) เป็นที่เต็ม
แห่งชน ท. ๕ ชื่อว่า ที่ ๕.

สตฺตุนฺหํ ปุโรโณ สตฺตโม (ชน) เป็นที่เต็ม
แห่งชน ท. ๗ ชื่อว่า ที่ ๗. (เป็นตัวอย่าง)

ศัพท์ที่ลง อี ปัจจัย อย่างนี้

อี ปัจจัย เป็นอิตถิลิงค์ ลงได้ตั้งแต่ เอกาทส
ถึง อฏฺฐารส (ถ้าต้องการให้เป็นลิงค์อื่น ให้ลง
ม ปัจจัย) อย่างนี้

เอกาทสฺหํ ปุโรณิ เอกาทสี (อิตถิ หฺนฺยง)
เป็นที่เต็ม แห่งหฺนฺยง ท. ๑๑ ชื่อว่า ที่ ๑๑.

ทฺวาทสฺหํ ปุโรณิ ทฺวาทสี (หฺนฺยง) เป็นที่เต็ม
แห่งหฺนฺยง ท. ๑๒ ชื่อว่า ที่ ๑๒ (เป็นตัวอย่าง).

อฑฺฒน ทฺตโย ทิวฑฺโฒ ทิชฺฑโฒ ที่ ๒
ทั้งกึ่ง ชื่อ ทิวฑฺฒะ และ ทิชฺฑฒะ (หนึ่งกับครึ่ง)

อฑฺฒน ตตฺตโย อฑฺฒตฺตโย อฑฺฒเตยฺโย
ที่ ๓ ทั้งกึ่ง ชื่อ อฑฺฒตฺตียะ และ อฑฺฒเตยฺยะ
(๒ กับครึ่ง)

อฑฺฒน จตฺตฺโต อฑฺฒฑฺโฒ (๓ กับครึ่ง).

สังขยัตถิต

ลง ก ปัจจัย อย่างนี้

เทว ปริมาณานิ อสุสาติ ทฺวิกํ ปริมาณ ท.
ของวัตถุนั้น ๒ เหตุนั้น (วัตถุนั้น) ชื่อว่า มีปริมาณ ๒.

ติณิ ปริมาณานิ อสุสาติ ติกํ ปริมาณ ท.
ของวัตถุนั้น ๓ เหตุนั้น (วัตถุนั้น) ชื่อว่า มีปริมาณ ๓.

วิภาคัตถิต

มีปัจจัย ๒ ตัว คือ ธา, โส.
(ลงในอรรถแห่งตติยาวิภัตติ แปลว่า โดย)

ศัพท์ที่ลง ธา ปัจจัย อย่างนี้

เอเกน วิภาเคน เอกธา โดยส่วนเดียว ชื่อ
เอกธา.

ทฺวิหิ วิภาเคหิ ทฺวิธา โดยส่วน ท. ๒ ชื่อ ทฺวิธา.

ศัพท์ที่ลง โส ปัจจัย อย่างนี้

ปเทน วิภาเคน ปทโส โดยความจำแนก
โดยบท ชื่อ ปทโส.

สุตฺเตน วิภาเคน สุตฺตโส โดยความจำแนก
โดยสูตร ชื่อ สุตฺตโส.

ภาวตฺถิต

มีปัจจัย ๖ ตัว คือ ตฺต, ญฺย, ตฺตฺน, ตา, ฌ, กณฺ.

ตฺต ปัจจัย

(แจกแบบ อ การันต์ ไนหนปุสกลิงค์)

จนฺทสฺส ภาโว จนฺทตฺตํ ความเป็น
แห่งพระจันทร์ ชื่อ จันท์ตตะ. (ในชื่อ)

มนุสฺสสฺส ภาโว มนุสฺสตฺตํ ความเป็น
แห่งมนุษย์ ชื่อ มนุสส์ตตะ. (ในชาติ)

ทณฺฑิโน ภาโว ทณฺฑิตฺตํ ความเป็น
แห่งคนมีไม้เท้า ชื่อ ทัณฑิตตะ. (ในทัพพะ)

ปาจกสฺส ภาโว ปาจกตฺตํ ความเป็น
แห่งคนหุง ชื่อ ปาจกัตตะ. (ในกิริยา)

นีสฺส ภาโว นีสตฺตํ ความเป็น
แห่งของเขี้ยว ชื่อ นีลัตตะ. (ในคุณ)

ณฺย ปัจจย

(แจกแบบ อ การันต์ ในหนูปุสกกลิงค์)

ปณฺทิตสฺส ภาโว ปณฺทิจฺจํ ความเป็น
แห่งบัณฑิต ชื่อ ปันฑิจจะ.

กุสฺลสฺส ภาโว โกสฺลลํ ความเป็น
แห่งคนฉลาด ชื่อ โกสลละ.

สมณฺสฺส ภาโว สามญฺญํ ความเป็น
แห่งสมณะ ชื่อ สามัญญะ.

สุทฺทสฺส ภาโว โสทฺทชฺชํ ความเป็น
แห่งเพื่อน (คนมีใจดี) ชื่อ โสทชชะ.

ปฺริสฺส ภาโว ปฺริสฺสํ ความเป็น
แห่งบุรุษ ชื่อ ปริสสะ.

นฺิปกสฺส ภาโว เหนฺปกกํ ความเป็น
แห่งคนมีปัญญา (รักษาไว้ซึ่งตน) ชื่อ เนปักกะ.

อุปฺมา ภาโว อุปฺมมํ ความเป็น
แห่งอุปมา ชื่อ อุปัมมะ.

ในสัททนีติว่า **วิริย** ความเป็นผู้กล้า (ความเพียร)
อालสิย ความเป็นผู้เกียจคร้าน ลง **ณีย** บัจจัย
โสเจยย ความเป็นของสะอาด ลง **ณฺเวย** บัจจัย
ทาสพฺย ความเป็นทาส ลง **พฺย** บัจจัย

ตฺตน บัจจัย

(แจกแบบ อ การ์นต์ ในนปฺสกลิงค์)

ปฺกฺชชตฺตฺน ความเป็นแห่งปฺกฺชช.

เวทตฺตฺน ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีเวทนา.

ตา บัจจัย

(แจกแบบ อา การ์นต์ ในอิตถิลิงค์)

มฺกฺโหน ภาโว มฺกฺตฺตา ความเป็น
แห่งคนอ่อน (คนใจอ่อน) ชื่อ **มฺกฺตฺตา**.

นิทฺทฺทฺรามสฺส ภาโว นิทฺทฺทฺรามตา ความเป็น
แห่งคนมีความหลับเป็นที่มายินดี ชื่อ **นิทฺทฺทฺรามตา**.

สหายสฺส ภาโว สหายตา ความเป็น
แห่งสหาย ชื่อ **สหายตา**.

ณ ปัจจัย

(แจกแบบ อ การ์นต์ ไนน์ปัสกาลิงค์)

วิสมสุส ภาโว เวสมํ ความเป็น
แห่งของเสมอปราศ (ไม่เสมอ) ชื่อ เวสมะ.

สัจโน ภาโว โสจํ ความเป็น
แห่งของสะอาด ชื่อ โสจะ.

มทุโน ภาโว มทุทวํ ความเป็น
แห่งคนอ่อน ชื่อ มัททวะ.

กณฺ ปัจจัย

(แจกแบบ อ การ์นต์ ไนน์ปัสกาลิงค์)

รมณียสุส ภาโว รามณียกํ ความเป็น
แห่งของอันบุคคลพึงยินดี ชื่อ รามณียกะ.

มานุญฺญสุส ภาโว มานุญฺญกํ ความเป็น
แห่งของที่เป็นที่พอใจ ชื่อ มานุญญกะ.

ข้อควรจำ :- (ให้ท่องจำ)

ปัจจัย คือ ตต, ญย, ตตฺน, ณ, กณ เป็น
นบุ้สกลิงค์ (แจกอย่าง กุล) ตา ปัจจัย เป็นอิตถิลิงค์
(แจกอย่าง กณฺณา) ภาว ศัพท์ เป็นบุ้สกลิงค์ (แจกอย่าง
ปฺริส) มีวิธีแปล ดังนี้

(๑) ลงหลังนามนาม แปลว่า **ความเป็นแห่ง..**

(๒) ลงหลังคุณนาม, นามกิตก์ (เว้นภาวรูป
ภาวสาธนะ) แปลว่า **ความที่แห่ง...เป็น...**

(๓) ลงหลังกิริยากิตก์ (ต ปัจจัย) ถ้าเป็น
สกัมมธาตุ แปลว่า **ความที่แห่ง...เป็น...อัน...แล้ว.**
ถ้าเป็นอกัมมธาตุ แปลว่า **ความที่แห่ง...เป็น...แล้ว.**

(๔) ลงหลัง ยุ ปัจจัย (ภาวรูป ภาวสาธนะ)
แปลว่า **ความเป็น คือ อัน...**

(๕) ลงหลัง อดฺธิ, นตฺธิ แปลว่า **ความที่แห่ง...
มีอยู่, ความที่แห่ง...ไม่มีอยู่.**

อภัยยัตถิต

มีปัจจัย ๒ ตัว คือ ภา, ถ.

ภา ปัจจัย ลงในประการ หลังศัพท์นาม
อย่างนี้ ยภา ประการใด, ตภา ประการนั้น,
สพฺพภา ประการทั้งปวง เป็นต้น.

ถ ปัจจัย ลงในประการ หลัง กิ และ อิม
อย่างนี้ กถ ประการใด, อย่างไร, อิตฺถิ ประการนี้,
อย่างนี้.

ข้อควรจำ :-

(๑) โคตตตถิต, สมุหตถิต, ภาวตถิต
เป็นตถิตนามนาม นอกนั้นเป็นตถิตคุณนาม (เว้น
วิภาคตถิต และอภัยยัตถิต)

(๒) วิภาคตถิต (ออกสำเนียงตติยาวิภัติ)
และอภัยยัตถิต เป็นอลิงค์ แจกด้วยวิภัตตินามไม่ได้
เป็นอภัยยศัพท์

จบตถิต

อาชยาต (ให้ท่องจำ)

อนฺติ แปลงเป็น เร
ใช้ เอ มาแทน มิ
ใช้ ตํ มาแทน ตุ
ใช้ หิ นั้นมาแทน
ส่วน หิ และ มิ, ม
แต่ หิ ตามตำรา
แปลง อา ที่ ทา ธาตุ
ลง มิ และ ม พลัน
เอยฺย ลบเหลือ เอ
เอา ยา เป็น อา แทน
เอถ แทน เอยฺย
เป็น เอมุ ได้เหมือนกัน
ส่วน อี มักรัสสะ
เรียกว่าอาคมแทน
หิยฺต, อัชชต, กาลา
ลง อ หน้าธาตุเลย
แต่ อัชชตตนิ
เอา ส อาคมมา
ส่วน อี อาคมนั้น
วางไว้ท้ายหมวดตน
ใช้ลงที่ท้ายธาตุ
ภวิสสันติ หนา

แล้วเอา เต มาแทน ติ
ส่วน อนฺติ อนฺเต แทน
ส่วน สสุ ยังกลับแม่นยำ
ตามแบบแผนที่มีมา
ต้องที่ฆะท้ายธาตุหนา
ลบทิ้งเสียได้เหมือนกัน
เป็นนิคคหิตไม่ผิดผัน
แล้วแปลงมาเป็น ม แทน
เป็น อียา ตามแบบแผน
ไม่เหมือนแม่นยำศัพท์บางอัน
เอยฺยยาม ยังกลับผัน
เอยฺยยามิ นั้น เอยฺยํ แทน
แล้วลง อ ไปตามแผน
ลงหน้าธาตุไม่ขาดเลย
ทั้งสามหน้าถ้าจะเฉย
ตามเฉยที่มีมา
อันหมวดนี้นั้นแหละหนา
คงเพิ่มไว้ท้ายธาตุตน
เรียงตามชั้นไม่สับสน
ไม่ปะปนหมวดธาตุนา
หมวด อัชชต และ กาลา
รวมลงมา สามพอดี

สนธิ

๑. วิธีต่อศัพท์และอักขระ ให้เื่องกันด้วย
อักขระ เพื่อจะย่ออักขระให้น้อยลง เป็นการ
อุปการะในการแต่งฉันท์และให้คำพูดสละสลวย
เรียก สนธิ แตกต่างจากสมาส ที่ย่อบทที่มีวิภัติ
หลายๆ บทให้เป็นบทเดียวกัน.

๒. การต่อมี ๒ คือ ต่อศัพท์ที่มีวิภัติ ให้เื่อง
ด้วยศัพท์ที่มีวิภัติ เหมือน จตุตาโร อิเม ต่อเข้า
เป็น จตุตาโรเม เป็นต้นอย่าง ๑ ต่อบทสมาส
ย่ออักขระให้น้อยลง อุทาหรณ์ว่า กต อุปกาโร
ต่อเข้าเป็น กโตปกาโร เป็นต้นอย่าง ๑.

๓. การต่ออักขระด้วยอักขระนั้น จัดเป็น ๓
ตามความที่เป็นประธานก่อน คือ สระสนธิ ต่อสระ ๑
พยัญชนะสนธิ ต่อพยัญชนะ ๑ นิคคหิตสนธิ
ต่อนิคคหิต ๑.

๔. สนธิกริโยปกรณ์ วิธีเป็นอุปการะแก่การ
ทำสนธิ ๘ อย่าง คือ โลโป ลบ ๑ อาเทโส แปลง ๑

อาคโม ลงตัวอักษรใหม่ ๑ วิกาโร ทำให้ผิดจาก
ของเดิม ๑ ปกติ ปรกติ ๑ ทีโฆ ทำให้ยาว ๑ รสฺส
ทำให้สั้น ๑ สมฺยโงโค ช้อนตัว ๑.

สระสนธิ

สระสนธิ ได้สนธิกริโยปกรณ ๗ อย่าง คือ
โลโป ๑ อาเทโส ๑ อาคโม ๑ วิกาโร ๑ ปกติ ๑
ทีโฆ ๑ รสฺส ๑ (ขาดแต่ สมฺยโงโค อย่างเดียว).

๑. โลปสระสนธิ

โลโป ลบ มี ๒ คือ ลบสระหน้า ๑ ลบสระหลัง ๑.
สระที่สุดของศัพท์หน้า เรียก สระหน้า สระหน้า
ของศัพท์หลัง เรียก สระเบื้องปลายหรือสระหลัง
เมื่อสระทั้ง ๒ นี้ ไม่มีพยัญชนะอื่นคั่นในระหว่าง
ลบได้ตัวหนึ่ง ถ้าพยัญชนะคั่น ลบไม่ได้

ลบสระหน้ามี ๔ ลักษณะ คือ

(๑) สระหน้าเป็นรัสสะ สระเบื้องปลายอยู่หน้า
พยัญชนะสังโยคบ้าง เป็นทีฆะบ้าง จึงเป็นแต่ลบ

สระหน้าอย่างเดี่ยว อุ. ว่า ยสฺส-อินฺทฺริยานิ ลบ
 สระหน้า คือ อ ในที่สุดแห่งศัพท์ ยสฺส เสีย สนธิ
 เป็น ยสฺสินฺทฺริยานิ, โนหิ-เอตํ ลบสระหน้า คือ
 อิ ในที่สุดแห่งศัพท์ โนหิ เสีย สนธิเป็น โนเหตํ,
 สเมตฺต-อายสฺมา ลบสระหน้า คือ อุ ในที่สุดแห่งศัพท์
 สเมตฺต เสีย สนธิเป็น สเมตฺตายสฺมา.

(๒) ถ้าสระทั้ง ๒ เป็นรัสสะ มีรูปเสมอกัน คือ
 เป็น อ หรือ อิ หรือ อุ ทั้ง ๒ ตัว เมื่อลบแล้ว
 ต้องทำสระที่ไม่ได้ลบด้วยที่ชนะสนธิ อุ. ว่า ตตฺตฺร-อยํ
 เป็น ตตฺตฺรายํ เป็นต้น.

(๓) ถ้าสระทั้ง ๒ เป็นรัสสะ แต่มีรูปไม่เสมอกัน
 คือ ข้างหนึ่งเป็น อ ข้างหนึ่งเป็น อิ หรือ อุ ก็ดี
 ข้างหนึ่งเป็น อิ ข้างหนึ่งเป็น อุ หรือ อ ก็ดี ข้างหนึ่ง
 เป็น อุ ข้างหนึ่งเป็น อ หรือ อิ ก็ดี สระหลังไม่มี
 พยัญชนะสังโยค ให้ลบสระหน้า ไม่ต้องที่ชนะสระหลัง
 ก็ได้ อุ. ว่า จตฺตฺหิ-อปาเยหิ เป็น จตฺตฺหปาเยหิ เป็นต้น.

(๔) ถ้าสระหน้าเป็นที่ชนะ สระหลังเป็นรัสสะ
 ไม่มีพยัญชนะสังโยคให้ลบสระหน้า ที่ชนะสระหลัง

อุ. ว่า สทุธา-อิธ เป็น สทุธิธ เป็นต้น.

ลบสระหลังมี ๒ ลักษณะ คือ

(๑) ถ้าสระ ๒ ตัวมีรูปไม่เสมอกัน ลบสระ
เบื้องปลายบ้างก็ได้ อุ. ว่า จตุตาโร-อิเม ลบสระ
อิ ที่ศัพท์ อิเม เสีย สนธิเป็น จตุตาโรเม,
กิณหุ-อิมา ลบสระ อิ ที่ศัพท์ อิมา เสีย สนธิเป็น
กิณหุมา,

(๒) นิคคหิตอยู่หน้า ลบสระเบื้องปลายได้บ้าง
อุ. ว่า อภินหุทุ-อิติ เป็น อภินหุทุติ.

๒. อาเทสสระสนธิ

อาเทโส มี ๒ คือ แปลงสระเบื้องหน้า ๑
แปลงสระเบื้องหลัง ๑.

(๑) แปลงสระเบื้องหน้า ดังนี้ ถ้า อิ เอ หรือ
อุ โอ อยู่หน้า มีสระอยู่เบื้องหลัง แปลง อิ เอ
หรือ อุ โอ เป็นพยัญชนะ คือ แปลง อิ หรือ เอ
เป็น ย แปลง อุ โอ เป็น ว

แปลง อี ตัวหน้าเป็น ย ถ้าพยัญชนะซ้อนกัน ๓ ตัว ลบพยัญชนะที่มีรูปเสมอกันเสียตัวหนึ่ง อู. ว่า ปฏิสนธิจารุตุติ-อสฺส เป็น ปฏิสนธิจารุตุยฺสฺส, อคฺคิ-อาคารํ เป็น อคฺยาคารํ,

เอา เอ เป็น ย อู. ว่า เต-อสฺส เป็น ตฺยฺสฺส, เม-อยํ เป็น มฺยฺยํ, เต-อหํ เป็น ตฺยฺยํ.

เอา โอ เป็น ว อู. ว่า อถฺโข-อสฺส เป็น อถฺขวฺสฺส เอา อู เป็น ว อู. ว่า พหฺอุ-อาพาโร เป็น พหฺวาพาโร, จกฺขุ-อาปาถํ เป็น จกฺขฺวาปาถํ.

(๒) แปลงสระเบื้องหลัง ดังนี้ ถ้ามีสระอยู่ข้างหน้า เอว ศัพท์ที่อยู่หลัง แปลง เอ ตัวหน้าแห่ง เอว ศัพท์ เป็น ริ ได้ แล้วรัสสระสระเบื้องหน้าให้สั้น อู. ว่า ยถา-เอว เป็น ยถริว, ตถา-เอว เป็น ตถริว.

๓. อาคมสระสนธิ

อาคมโณ ลงตัวอักษรใหม่ มี ๒ ลักษณะ คือ

(๑) ถ้าสระ โอ อยู่หน้า พยัญชนะอยู่หลัง ลบ โอ เสีย แล้วลง อ อาคมได้บ้าง อู. ว่า โส-สีลวา เป็น สสีลวา, โส-ปญฺญวา เป็น สปญฺญวา,

เอโส-ธมฺโม เป็น เอสธมฺโม,

(๒) พยัญชนะอยู่เบื้องปลาย ลง โอ อาคม ได้บ้าง
 อู. ว่า **ปร-สหสฺสํ** ลบ อ ที่สุดแห่ง ปร ศัพท์ แล้วลง
 โอ อาคม เป็น **ปโรสหสฺสํ**, **สรท-สตํ** ลบ อ ที่สุด
 แห่ง สรท ศัพท์ แล้วลง โอ อาคม เป็น **สรโทสตํ**.

๔. วิการสระสนธิ

วิกาโร คือ แปลงสระหนึ่งให้เป็นอีกสระหนึ่ง
 มี ๒ อย่าง คือ วิการในเบื้องต้น ๑ วิการในเบื้อง
 ปลาย ๑

วิการในเบื้องต้น (วิการสระหน้า) ดังนี้ เมื่อ
 ลบสระเบื้องปลาย (สระหลัง) แล้ว เอาสระเบื้องหน้า
 คือ อี เป็น เอ เอา อู เป็น โอ อู. ว่า **มุหิ-อาลโย**
 เป็น **มุเหนลโย**, **สุ-อตฺถิ** เป็น **โสตฺถิ**.

วิการในเบื้องปลาย (วิการสระหลัง) มีวิธี
 เหมือนวิการในเบื้องหน้า แปลกแต่ลบสระหน้า
 วิการสระหลัง อู. ว่า **มาลุต-อิริตํ** เป็น **มาลุตฺเรติ**,
พหฺรฺสุส-อิวิ เป็น **พหฺรฺสุสฺเสว**, **น-อุเปติ** เป็น
โนเปติ, **อุทกํ-อุมิกชาตํ** เป็น **อุทโกมิกชาตํ**.

๕. ปกติ

ปกตินั้น ไม่มีวิเศษอันใด อู. ว่า โโก-อิม เป็น โโกอิม.

๖. ทีฆะสระสนธิ

ทีฆะ มี ๒ อย่าง ทีฆะสระหน้าอย่าง ๑ ทีฆะสระหลังอย่าง ๑.

(๑) ทีฆะสระหน้า ดังนี้ เมื่อลบสระหลังแล้ว ทีฆะสระหน้าได้บ้าง อู. ว่า กิสฺ-อิธ เป็น กิสฺฐ, สาธุ-อิติ เป็น สาธุติ เป็นต้น หรือพยัญชนะอยู่หลัง ทีฆะสระหน้าได้บ้าง อู. ว่า มุหิ-จเร เป็น มุหิจเร.

(๒) ทีฆะสระหลัง คือ ลบสระหน้า ทีฆะสระหลัง อู. ว่า สทฺธา-อิธ เป็น สทฺธิธ, จ-อุภยฺ เป็น จุภยฺ.

๗. รัสสระสนธิ

ถ้าพยัญชนะกิติ เอ แห่ง เอว ศัพท์กิติ อยู่ เบื้องหลัง รัสสระข้างหน้าให้มีเสียงสั้นได้บ้าง อู. ว่า โภวาที-นาม เป็น โภวาทินาม, ยถา-เอว เป็น ยถริว.

พยัญชนะสนธิ

พยัญชนะสนธิ ๖ ได้สนธิกริโยปกรณ์ ๕ คือ
โลโป ๑ อาเทโส ๑ อากโม ๑ ปกติ ๑ สญโยโค ๑.

๑. โลปพยัญชนะสนธิ

เมื่อลบสระเบื้องปลายที่มีนิคคหิตอยู่หน้าแล้ว
ถ้าพยัญชนะมีรูปเสมอกันซ้อนเรียงกัน ๒ ตัว
ลบเสียตัวหนึ่ง อ. ว่า เอว์-อสุส เป็น เอว์ส,
ปุप्ผ์-อสุสา เป็น ปุप्ผ์สา.

๒. อาเทสพยัญชนะสนธิ

ถ้าสระอยู่หลัง แผลง ตี เป็น ตฺย แล้วแผลงเป็น
จฺจ อ. ว่า อิติ-เอว์ เป็น อิจฺจเอว์, ปติ-อุตฺตฺตฺริตฺวา
เป็น ปจฺจจฺตฺตฺริตฺวา เป็นต้น.

แผลง ฐ เป็น ท. ๖ ได้บ้าง อ. ว่า เอก์-อิธ-อหฺ
เป็น เอกมิตาหฺ.

การแผลงที่ไม่นิยมสระหรือพยัญชนะเบื้องปลาย
อ. ว่า

แปลง ฐ เป็น ห ได้บ้าง อุ. ว่า สาธุ-ทสุสน์ เป็น
สาธุทสุสน์.

แปลง ท เป็น ต อุ. ว่า สุกโท เป็น สุกโต.

แปลง ต เป็น ฏ อุ. ว่า ทุกกตฺ เป็น ทุกกฏฺ.

แปลง ต เป็น ฐ อุ. ว่า คนฺตพฺโพ เป็น คนฺธพฺโพ.

แปลง ต เป็น ตฺร อุ. ว่า อตฺตไซฺ เป็น อตฺรไซฺ.

แปลง ค เป็น ก อุ. ว่า กุลฺปกฺโค เป็น กุลฺปกฺโก.

แปลง ร เป็น ล อุ. ว่า มหาสารโ เป็น มหาสารโล.

แปลง ย เป็น ช อุ. ว่า คฺวโย เป็น คฺวไซฺ.

แปลง ว เป็น พ อุ. ว่า กฺวโต เป็น กฺพฺพโต.

แปลง ย เป็น ก อุ. ว่า สยฺ เป็น สกฺ.

แปลง ช เป็น ย อุ. ว่า นิชฺ เป็น นียฺ.

แปลง ต เป็น ก อุ. ว่า นียโต เป็น นียโก.

แปลง ต เป็น จ อุ. ว่า ภาโต เป็น ภาจฺโจ.

แปลง ป เป็น ผ อุ. ว่า นิปฺปตฺติ เป็น นิปฺผตฺติ.

แปลง อภิ เป็น อพฺภ อุ. ว่า อภิ-อฺคฺคจฺจติ เป็น
อพฺภุคฺคจฺจติ.

แปลง อธิ เป็น อชฺฌ อุ. ว่า อธิ-โอกาโส เป็น อชฺโฌกาโส, อธิ-อคมา เป็น อชฺฌคมา (สระอยู่หลัง).

แปลง อว เป็น โอ อุ. ว่า อว-นทฺธา เป็น โอนทฺธา (พยัญชนะอยู่หลัง).

๓. อาคมพยัญชนะสนธิ

พยัญชนะอาคม มี ๘ ตัว คือ ย ว ม ท ห ต ร พ

ถ้าสระอยู่เบื้องหลัง ลงได้บ้าง ดังนี้ ย อาคม ยถา-อิทฺ เป็น ยถายิทฺ, ว อาคม อุ-ทิกฺขติ เป็น วุทิกฺขติ, ม อาคม ครุ-เอสฺสติ เป็น ครุเมสฺสติ, ท อาคม อตฺต-อตฺโต เป็น อตฺตทตฺโต, น อาคม อิโต-อายติ เป็น อิโตนายติ, ต อาคม ตสฺมา-อิห เป็น ตสฺมาติห, ร อาคม สพฺภิ-เอว เป็น สพฺภิเรว, พ อาคม ฉ-อายตน์ เป็น ฉพายตน์.

ในสัททนีติว่า ลง ห อาคมก็ได้ อุ. สุ-อุชฺ เป็น สุหุชฺ, สุ-อุฏฺจติ เป็น สุहुฏฺจติ เป็นต้น

๔. ปกติพยัญชนะสนธินั้นก็ไม่วิเศษอันใด

๕. สัญญะคพยัญชนะสนธิ

สญฺโฆโค มี ๒ อย่าง คือ ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปเหมือนกันอย่าง ๑ ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปไม่เหมือนกันอย่าง ๑

(๑) ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปเหมือนกัน ดังนี้
อิธ-ปโมทติ เป็น อิธปฺปโมทติ, จาตุ-ทสี่
เป็น จาตุทฺทสี่.

(๒) ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปไม่เหมือนกัน คือ
เอออักขระที่ ๑ ซ้อนหน้าอักขระที่ ๒ เอออักขระที่ ๓
ซ้อนหน้าอักขระที่ ๔ ดังนี้

จตุตฺตาริ-จาทานิ เป็น จตุตฺตาริฏฺฐาทานิ,
เอโสว-จ-ฆานผลิ เป็น เอโสวจฺฆานผลิ.

นิคคหิตสนธิ

นิคคหิตสนธิ ได้สนธิกิริโยปกรณ ๔ อย่าง คือ
โลโป ๑ อาเทโส ๑ อาคโม ๑ ปกติ ๑.

๑. โลกนิกคหิตสนธิ

เมื่อมีสระหรือพยัญชนะอยู่เบื้องหลัง โลกนิกคหิต ซึ่งอยู่หน้าบ้างก็ได้ อุ. ว่า ตาส์-อหิ เป็น ตาสาหิ, วิทฺหนฺ-อคคํ เป็น วิทฺหนคคํ, อริยสจฺจานฺ-ทสฺสนํ เป็น อริยสจฺจานทสฺสนํ, พุทฺธานฺ-สาสนํ เป็น พุทฺธานสาสนํ.

๒. อาเทศนิกคหิตสนธิ

(๑) เมื่อมีพยัญชนะอยู่หลัง นิกคหิตอยู่หน้า แปลงนิกคหิตเป็นพยัญชนะที่สุตวรรคได้ทั้ง ๕ ตัว (ง ญ ณ น ม) ตามสมควรแก่พยัญชนะวรรคที่อยู่เบื้องหลังดังนี้ เป็น ง เช่น เหว-ไซ เป็น เหวงไซ, เป็น ญ เช่น ฌมฺ-จเร เป็น ฌมฺญจเร. เป็น ณ เช่น สฺ-จิติ เป็น สณฺจิติ. เป็น น เช่น ตํ-นิพฺพุตํ เป็น ตณฺนิพฺพุตํ. เป็น ม เช่น จิรฺ-ปวาสิ เป็น จิรมปวาสิ.

(๒) ถ้า เอ และ ห อยู่เบื้องหลัง แปลงนิกคหิต เป็น ญ ดังนี้ ปจฺจตฺตํ-เอว เป็น ปจฺจตฺตญฺเวย, ตํ-เอว เป็น ตญฺเวย, เหว-หิ เป็น เหวญฺหิ,

ตํ-หิ เป็น ตณฺหิ.

(๓) ถ้า ย อยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิต กับ ย เป็น ญณ ดังนี้ สโยโค เป็น สญโยโค.

ในสัททนีติว่า ถ้า ล อยู่เบื้องปลาย แปลงนิคคหิตเป็น ล อุทาหรณ์ ปุ-ลิ่งค์ เป็น ปุลลิ่งค์, สํ-ลกฺขณา เป็น สลลฺกฺขณา เป็นต้น.

(๔) ถ้าสระอยู่เบื้องปลาย แปลงนิคคหิต เป็น ม และ ท ดังนี้ ตํ-อหํ เป็น ตมฺหํ, เอตํ-อโวจ เป็น เอตทโวจ.

๓. อาคมนิคคหิตสนธิ

เมื่อสระก็ดี พยัญชนะก็ดี อยู่เบื้องหลัง ลงนิคคหิตไว้บ้าง อุ. ว่า จกฺขุ-อุทฺปาติ เป็น จกฺขุอุทฺปาติ, อว-สิโร เป็น อวสิโร เป็นต้น.

๔. ปกตินิคคหิตสนธิ นั้น ไม่มีพิเศษ

จบสนธิ

อาขยาต (ต่อ) (ให้ท่องจำ)

ยังมี ห อาคม	ที่นิยมตามที่มี
ลงท้าย จา ธาตุนี้	มิได้มีวิภัตติเลย
แปลง อัง เป็น อีสุ	ที่ระบุตามเฉลย
อัสสุ ก็ได้เอย	ตามที่เคยร่ำเรียนมา
ส่วน โอ ใช้ อี แทน	มีแบบแผนมากนักหนา
แปลง อี เป็น อัง นา	ใช้กันมาอย่างมากมาย
หมวด ภวิสฺส คิดทั้งหมด	ปรึสสบทตามมุ่งหมาย
หากนำมาลงไว้	กรฺ ท้ายธาตุนี้เอย
ให้ลบทุก สฺส	แปลง กรฺ เสียเฉยๆ
แปลงเป็น กาทฺ เลย	เหลือลงไว้ท้ายธาตุตน
วฤขามิ, วฤขาม	คือ วฤ แปลงอีกหน
แปลงกับวิภัตติตน	ไม่ปะปนตามตำรา
วฤฉามิ, วฤฉาม	คือ วฤ ธาตุ นั้นหนา
แปลงวิภัตติกับธาตุมา	เป็นดังว่านี้เหมือนกัน
สฺสธา มักรัสนะ	แล้วลง อ เพียงเท่านั้น
สฺสํ ไม่ใช่กัน	แต่แปรผันใช้ตัวแทน
ให้ใช้ สฺสสามิ	ฟังดูชิตตามแบบแผน
ควรรู้อย่าดูแคลน	เร่งพากเพียรเรียนท่องจำ.

หลักสัมพันธ์ไทย ชั้นประโยค ป.ธ.๓

หมวดที่ ๑ แผนกนามศัพท์

นามนาม

ปฐมาวรกัตติใช้ในอรรถ ๖ อย่าง

๑. เป็นประธานในประโยคที่ไม่มีกิริยาคุมพากย์
เรียกว่า **ลิงคตต**
๒. เป็นประธานในประโยคที่เป็นกัตตุวาจก
เรียกว่า **สยกตต**
๓. เป็นประธานในประโยคที่เป็นเหตุกัตตุวาจก
เรียกว่า **เหตุกตต**
๔. เป็นประธานในประโยคที่เป็นกัมมวาจก
และเหตุกัมมวาจก เรียกว่า **วุตตกมม**
๕. เป็นประธานในประโยคที่เป็นกิริยาประธานนัย
คือ ตวา ปัจจัย คุมพากย์ เรียกว่า **ปกตติกตต**

๖. เป็นประธานในประโยคเปรียบเทียบ ควบด้วย
อิว หรือ วิย ศัพท์ เรียกว่า **อุปมาลึงคตฺถ**

ทุตติยาริภตฺติ ใช้ในอรรถ ๖ อย่าง เข้ากับกิริยา

๑. แปลว่า **ซึ่ง** เป็นที่ทำคือกรรม เรียกว่า
อวุตฺตกมฺม

๒. แปลว่า **สู่** เป็นที่ไปถึง เรียกว่า
สมฺปาปฺถนิยกมฺม

๓. แปลว่า **ยัง** เป็นที่ใช้ให้ทำ คือผู้ถูกใช้
เรียกว่า **การิตกมฺม**

๔. แปลว่า **สิ้น, ตลอด** เป็นที่ลุล่วง เรียกว่า
อจฺจนฺตสํโยค

๕. แปลว่า **กะ, เฉพาะ** เป็นที่รับรู้ เรียกว่า
อกถิตกมฺม

๖. แปลไม่ออกสำเนียงอายตนิบาต และเป็น
วิเสสนะของกิริยา อยู่ข้างหน้ากิริยา เรียกว่า
กิริยาวิเสสน

ตติยวิภัตติ ใช้ในอรรถ ๖ อย่าง เข้ากับนามศัพท์บ้าง กิริยาศัพท์บ้าง อพยยศัพท์บ้าง

๑. แปลว่า ด้วย เป็นวัตถุเครื่องทำ เรียกว่า กรณ
๒. แปลว่า โดย, ตาม, ช่าง, ทาง เป็นทาง
เครื่องแปลก เรียกว่า ตติยวิเสสน
๓. แปลว่า อัน เป็นที่ใช้ให้ผู้อื่นทำ คือผู้ใช้
เรียกว่า อนภินิตกตตดา
๔. แปลว่า เพราะ เป็นเหตุ เรียกว่า เหตุ
๕. แปลว่า มี, ด้วยทั้ง เป็นอาการ เรียกว่า
อิตถมฤต
๖. แปลว่า ด้วย เข้ากับ สหฺริ หรือ สห ศัพท์
เป็นอาการที่เป็นเครื่องประกอบ เรียกว่า สหตถตติยา
(เข้ากับ)
๗. แปลว่า ยัง แปลห้กเป็นทุตติยวิภัตติ เรียกว่า
ตติยการิตกมม

จตุตถีวิภัตติ ใช้ในอรรถ ๓ อย่าง เข้ากับกิริยา

๑. แปลว่า แก่ เป็นที่มอบให้ เรียกว่า สมุปทาน
๒. แปลว่า เพื่อ เป็นที่ส่งไป เรียกว่า สมุปทาน
๓. แปลว่า ต่อ เป็นที่ประทุษร้าย เรียกว่า

สมุปทาน

ปัญจมีวิภัตติ ใช้ในอรรถ ๓ อย่าง เข้ากับกิริยา

๑. แปลว่า แต่, จาก เป็นแดนออกไป เรียกว่า
อปาทาน
๒. แปลว่า กว่า เป็นแดนเปรียบเทียบ เรียกว่า
อปาทาน
๓. แปลว่า เหตุ, เพราะ เป็นเหตุ เรียกว่า เหตุ

ฉกฺษฐีวิภัตติ ใช้ในอรรถ ๖ อย่าง

เข้ากับนาม และกิริยานาม

๑. แปลว่า แห่ง, ของ เนื่องด้วยความเป็น
เจ้าของ เรียกว่า สามีสมฺพนฺธ
๒. แปลว่า แห่ง เนื่องด้วยความเป็นเจ้าของ
กิริยาอาการเข้ากับ ภาวศัพท์ ภาวตัทธิต หรือกิริยานาม

เรียกว่า ภาวาทิสมฺพนฺธ

๓. แปลว่า **แห่ง** เนื่องจากอยู่ในหมู่ เรียกว่า **สมุหสมฺพนฺธ**

๔. แปลว่า **แห่ง...หนา** เป็นที่รวมกันอยู่ซึ่งจะต้องถอนออก เรียกว่า **นิทุธารณ** (มี **นิทุธารณีย** รับ)

๕. แปลว่า **เมื่อ** เป็นประธานในประโยคแทรก เรียกว่า **อนาทร** (มี **อนาทรกิริยา** รับ)

๖. แปลว่า **ซึ่ง** เป็นกรรมในบทที่เป็นนามกิตก์ (ณฺว, ตฺย, ยุ ปัจจัย) คือ **หักจัญญวิภัตติลง** ในอรรถ **หุกติยาวิภัตติ** เรียกว่า **จญฺจิกมฺม**

สัตตมีวิภัตติ ใช้ในอรรถ ๑๐ อย่าง

เข้ากับนามบ้าง กิริยาบ้าง

๑. แปลว่า **ใน** เป็นที่กำบังไว้โดยปกติ เรียกว่า **ปฏิจฺจนฺหาธาร**

๒. แปลว่า **ใน** เป็นที่ซึมซาบ หรือปนอยู่ เรียกว่า **พฺยาปิกธาร**

๓. แปลว่า **ใน** เป็นที่อาศัยอยู่ เรียกว่า **วิสยาธาร**

๔. แปลว่า **ใกล้, ณ** เป็นที่ใกล้เคียง เรียกว่า **สมิปาธาร**

๕. แปลว่า **เหนือ, บน, ที่** เป็นที่รองรับไว้ เรียกว่า **อุปสิเลสิกาธาร**

๖. แปลว่า **ใน, ณ** เป็นกาลเวลา เรียกว่า **กาลสตตมี**

๗. แปลว่า **ครั้งเมื่อ** เป็นประธานในประโยคแทรก เรียกว่า **ลกฺขณ** หรือ **ลกฺขณวฺหต** (มี **ลกฺขณกิริยา** หรือ **ลกฺขณวฺหตกิริยา** รับ)

๘. แปลว่า **ในเพราะ** เป็นเครื่องหมายหรือเป็นเหตุ เรียกว่า **นิมิตตสตตมี**

๙. แปลว่า **ใน...หนา** เป็นที่รวมกันอยู่ซึ่งจะต้องถอนออก เรียกว่า **นิทฺธารณ** (มี **นิทฺธารณีย** รับ)

๑๐. แปลว่า **อันว่า (อ.)** ลงในอรรถแห่งปฐม-วิภัติ เรียกว่า **สตตมีปจฺจตฺตสยกตฺตา**.

หมายเหตุ : หากไม่สามารถสัมพันธ์ตามกฎ ๑๐ ข้อนี้ได้ มีหลักว่า

ก. สัมพันธ์เข้ากับนาม เรียกว่า **ภินฺหาธาร**

ข. สัมพันธ์เข้ากับกิริยา เรียกว่า **อาธาร**

คุณนาม

๑. มีลึงค์วณะวิภัตติเหมือนนามนาม แปลขยายนามนาม แปลว่า **ผู้, มี, อัน** เรียกว่า **วิเสสน**
๒. เป็นคุณนามหรือเป็นนามนาม ใช้ดูจคุณนาม แปลว่า **เป็น** อยู่หน้ากริยาว่ามี **ว่าเป็น** หรือ **ชนุ** ชาติ เรียกว่า **วิกติกตฺตา**
๓. เป็นวิเสสนะของบทที่เป็นตัวกรรม แปลว่า **ให้เป็น** หน้า **กรุ** ชาติ (ทำ) หรือ **จรุ** ชาติ (ประพฤติ) เรียกว่า **วิกติกมฺม**
๔. แปลว่า **ว่าเป็น** เข้ากับ **วจุ, วฑุ, พฐุ** ชาติ เป็นต้น เรียกว่า **สมุภาวน**
๕. เป็นบทคุณนาม มีลึงค์ต่างจากนามนาม ที่ขยาย เรียกว่า **วิเสสนลึงคฺวิปลุลาส** มีวณะต่างจากนามนามนั้น เรียกว่า **วิเสสนวจนวิปลุลาส** มีลึงค์และวณะต่างจากนามนามนั้น เรียกว่า **วิเสสนลึงควจนวิปลุลาส**.

ศัพท์นาม

๑. ปุริสศัพท์นาม (ต, ตุมฺห, อมฺห ศัพท์)
เรียกชื่อสัมพันธ์เหมือนนามนาม
๒. วิเสสนศัพท์นาม (อนิยม, นิยม) เรียกว่า
วิเสสน

หมวดที่ ๒ แผนกกิริยาศัพท์

ก. กิริยาอาชยาด ดังนี้

๑. กิริยาของประโยคกัตตุวาจก เรียกว่า
อาชยาดบพ กตตุวาจก
๒. กิริยาของประโยคกัมมวาจก เรียกว่า
อาชยาดบพ กมฺมวาจก
๓. กิริยาของประโยคเหตุกัตตุวาจก เรียกว่า
อาชยาดบพ เหตุกตตุวาจก
๔. กิริยาของประโยคเหตุกัมมวาจก เรียกว่า
อาชยาดบพ เหตุกมฺมวาจก
๕. กิริยาของประโยคภาววาจก เรียกว่า
อาชยาดบพ ภาววาจก

ข. กิริยาภิตกัคฺคุมพากยฺ (ต, อนีย, ตพฺพ) ดังนี้

๑. กิริยาของประโยคกัตตุวจาก เรียกว่า
กิตบถ กตตุวจาก
๒. กิริยาของประโยคกัมมวจาก เรียกว่า
กิตบถ กมฺมวจาก
๓. กิริยาของประโยคเหตุกัตตุวจาก เรียกว่า
กิตบถ เหตุกตตุวจาก
๔. กิริยาของประโยคเหตุกัมมวจาก เรียกว่า
กิตบถ เหตุกมฺมวจาก
๕. กิริยาของประโยคภาววจาก เรียกว่า
กิตบถ ภาววจาก

หมายเหตุ : ต บัจจยฺ เป็นได้ ๕ วจาก อนีย, ตพฺพ
บัจจยฺ เป็นได้ ๓ วจาก คือ กัมมวจาก
เหตุกัมมวจาก และภาววจาก

ค. กิริยาภิกถ์ที่เป็นวิเสสนะและกิริยาในระหว่าง

๑. ต, อนิย, ตพฺพ (ที่ไม่ใช่กิริยาคุมพากย์)
เป็นวิเสสนะของนามนามเรียงไว้หน้าหรือหลัง
นามนามที่เป็นเจ้าของ เรียกว่า วิเสสน

๒. ต, อนิย, ตพฺพ อยู่หน้าธาตุว่ามีว่าเป็น
หรือ ชนุ ธาตุ แปลว่า เป็น เรียกว่า วิกติกตฺตา

๓. ต, อนิย, ตพฺพ อยู่หน้า กรุ ธาตุ หรือ
กัมมวาก แปลว่า ให้เป็น เรียกว่า วิกติกมฺม

๔. อหฺต, มาน มีลิงค์ วชนะ วิภัตติเสมอ
ประธานเรียงไว้หน้าประธาน หรือประกอบด้วย
วิภัตติอื่นจากปฐมวิภัตติ จะอยู่หน้าหรือหลังก็ตาม
เรียกว่า วิเสสน

๕. อหฺต, มาน เป็นกิริยาในระหว่างประกอบ
ด้วยปฐมวิภัตติอยู่หลังประธาน สัมพันธ์เข้ากับ
ประธาน เรียกว่า อพฺกนฺตรกิริยา (ของ)

๖. อหฺต, มาน เป็นกิริยาในระหว่างประกอบ
ด้วยปฐมวิภัตติอยู่หน้ากิริยา มีเนื้อความเนื่อง
ด้วยกิริยานั้นสัมพันธ์เข้ากับกิริยานั้น เรียกว่า

อพฺภนฺตรกิริยา (ใน)

๗. อหฺต, มาน, ต ที่เป็นอุปมาวิเสสนะ จะอยู่หน้าหรือหลังตัวประธานก็ตาม สัมพันธ์เข้ากับประธาน เรียกว่า **อุปมาวิเสสน** (ของ)

๘. อหฺต, มาน, ต ที่ขยายประธานในประโยค อุปมาลึงค์ตัดจะอยู่หน้าหรือหลังตัวประธานก็ตาม สัมพันธ์เข้ากับประธาน เรียกว่า **วิเสสน** (ของ)

๙. อหฺต, มาน, ต, อนฺนฺย, ตพฺพ ประกอบด้วยสัตตมมีวิภัตติ เป็นกิริยารองรับลักษณะ เรียกว่า **ลกฺขณกิริยา** หรือ **ลกฺขณวหฺตกิริยา**

๑๐. อหฺต, มาน, ต, อนฺนฺย, ตพฺพ ประกอบด้วยฉฺฌฐฺวีวิภัตติเป็นกิริยารองรับอนาทร เรียกว่า **อนาทรกิริยา**

ง. ตฺวนาทีปจฺจย

๑. แปลตามลำดับกิริยา แปลว่า **แล้ว** เป็นกิริยาที่ทำก่อนแล้วจึงทำกิริยาอื่นต่อไปอีก เรียกว่า **ปฺพพฺพกาลกิริยา**

๒. แปลตามลำดับกิริยา ไม่ออกสำเนียงปัจจัย เป็นกิริยาที่ทำพร้อมกับกิริยาอื่น เรียกว่า

สมานกาลกิริยา

๓. ชาติุ่ซ้ำกับกิริยาข้างต้น แสดงว่าทำเสร็จแล้ว แปลว่า **ครั้น...แล้ว** เรียกว่า **ปริโยสานกาลกิริยา**

๔. แปลหลังกิริยาคุมพากย์ แปลว่า **แล้ว** เรียกว่า **อปรกาลกิริยา**

๕. แปลหลังกิริยาคุมพากย์ แปลว่า **เพราะ** เรียกว่า **เหตุ**

๖. แปลหลังกิริยาอื่น ไม่ออกสำเนียงปัจจัย ขยายกิริยานั้น เรียกว่า **กิริยาวิเสสน**

๗. แปลหลังนาม ไม่ออกสำเนียงปัจจัย เรียกว่า **วิเสสน**

๘. แปลว่า **แล้ว** ใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ เรียกว่า **กิริยาปธาน्हัย** (บทประธานที่เข้ากับกิริยาปธาน्हัย นี้ เรียกว่า **ปกติกตฺตา**)

หมวดที่ ๓ แผนกนิบาต

ก. นิบาตทั่วไป

นิบาตบอกอาลปนะ

ยคุเขม สรวมชีพ, ขอเดชะ

ภนฺเต, ภทฺเต ข้าแต่ท่านผู้เจริญ

ภณฺเณ นะพะนาย

อมฺโห นะท่านผู้เจริญ

อาวุโส ดูก่อนท่านผู้มีอายุ เร, อเร เว้ย, ้วย

เห เฮ้ย

เซ นะแม่, นะสาวใช้

นิบาตบอกอาลปนะ สัมพันธ์ว่า อาลปน

ถ้าขยายอาลปนะนาม สัมพันธ์ว่า วิเสสน

นิบาตบอกกาล

อถ ครั้งนั้น ปาโต เช้า ทิวา วัน

สาย เย็น สุเว ไหว้วัน หิโย วันวาน

เสว วันพรุ่ง สมฺปติ บัดเดี๋ยวนี้

อายุตี ต่อไป

สัมพันธ์ว่า กาลสตฺตมฺมี

นิบาตบอกที่

อุทฺธ	เมืองบน	อนฺตรา	ระหว่าง
อุปริ	เมืองบน	อนฺโต	ภายใน
ติโร	ภายนอก	พฺหิ	ภายนอก
พฺหิตฺธา	ภายนอก	พฺหิรา	ภายนอก
อโร	เมืองต่ำ	เหฏฺฐา	ภายใต้
โอโร	ฝั่งใน	ปาริ	ฝั่งนอก
หุริ	โลกอื่น	สมฺมุขา	ต่อหน้า
ปรสมฺมุขา	ลับหลัง	รโห	ที่ลับ

เข้ากับกิริยา สัมพันธ์ว่า อาธาร

เข้ากับนามสัมพันธ์ว่า กิณฺหาธาร

นิบาตบอกปริจเจท

กิว	เพียงไร	ยาวตา	มีประมาณเพียงใด
ยาว	เพียงใด	ดาวตา	มีประมาณเพียงนั้น
ดาว	เพียงนั้น	กิตฺตาวตา	มีประมาณเท่าใด
ยาวเทว	เพียงใดนั้นเทียว	เอตฺตาวตา	มีประมาณเท่านั้น
ดาวเทว	เพียงนั้นนั้นเทียว	สมนฺตาว	รอบคอบ, โดยรอบ

สัมพันธ์ว่า กิริยาวิเสสน หรือ ปริจเจทนต์

นิบาตบอกอุปมาอุปไมย

วีย รวากะ อิว เพียงดั่ง

ยถา จันใด เสยฺยถา จันใด

๔ ศัพท์นี้ สัมพันธ์ว่า อุปมาโชตก

ตถา จันนั้น เอวี่ จันนั้น

๒ ศัพท์นี้ สัมพันธ์ว่า อุปเมยฺยโชตก

นิบาตบอกประการ

เอวี่ ด้วยประการนั้น ตถา ด้วยประการนั้น

กถั ด้วยประการไร

สัมพันธ์ว่า ปการตถ

นิบาตบอกปฏิเสธ

น ไม่ โห ไม่

น, โห ศัพท์ เข้ากับกิริยา แปลว่า ไม่ สัมพันธ์

ว่า ปฏิเสธ (ใน) ปฏิเสธทั้งประโยค ไม่เข้ากับกิริยา

แปลว่า ห้ามได้ มักเรียงไว้ต้นประโยค สัมพันธ์ว่า

ปฏิเสธหลุด

มา ศัพท์ (อย่า) สัมพันธ์ว่า ปฏิเสธ (ใน)

นิบาตบอกความรับ

อาม เออ อามหุตา เออ

สัมพันธ์ว่า สมปฏิจจนตถ

นิบาตบอกความเตือน

อิงฺฆ เชิญฺเถติ ตคฺฆ เเอาเถติ

หฺนฺท เเอาเถติ

สัมพันธ์ว่า อฺยโยชนตถ

นิบาตสักว่าเป็นเครื่องทำบทให้เต็ม

หฺนุ หฺนอ สฺสุ สฺสิ

เว เว็ญ โว โว็ญ

โฆ แล วต หฺนอ

หเว เว็ญ

ถ้าอยู่ในคาถาสัมพันธ์ว่า ปทปฺปฺรณ ถ้าอยู่นอก

คาถา สัมพันธ์ว่า วจฺนาลงฺการ

หฺนุ ศฺพฺท เข้ากับ ก็ ศฺพฺท สัมพันธ์ว่า ปฺจฺจนตถ

นิบาตมีเนื้อความต่าง ๆ

อณฺณทตฺถุ	โดยแท้	อทุธา	แน่แท้
ปฏฺฐติ	จำเต็ม	อวสุสฺส	แน่แท้
ปฺพฺห	อีก	อารา	ไกล
ปฺพฺหปฺพฺหํ	บ่อยๆ	อาวี	แจ้ง
ภฺยโย	ยิ่ง	หฺน	แน่
ภฺยโยโส	โดยยิ่ง	กจฺจ	แลหรือ, บ้างหรือ
สภฺก	คราวเดียว	มฺจฺฉา	ผิด
สทกฺขตฺตํ	ร้อยคราว	มฺสา	เท็จ
สณฺภ	ค่อยๆ	มฺธา	เปล่า
สยํ	เอง	นาหา	ต่างๆ
สามํ	เอง	ปฏฺฐาย	จำเต็ม
วิหา	เว้น		
	สัมพันธ์ว่า	กิริยาวิเสสน	

ข. นิบาตพิเศษ ลงในอรรถต่างๆ

เอว คัพท ใช้ในอรรถ ๕ อย่าง

๑. เอว แปลว่า อ. อย่างนั้น เป็นประธาน เรียกว่า สจฺจวาทกฺลิ่งคตฺถ
๒. เอว แปลว่า อย่างนี้, อย่างนั้น เข้ากับ กิริยา ขยายกิริยา เรียกว่า กิริยาวิเสสน
๓. เอว แปลว่า อย่างนี้, อย่างนั้น เป็นวิเสสนะของนามนาม เรียกว่า วิเสสน
๔. เอว แปลว่า ด้วยประการฉะนี้, ด้วยประการอย่างนี้ เรียกว่า ปการตฺถ
๕. เอว แปลว่า ฉนั้นั้น เรียกว่า อฺปเมยฺย-
โชตก

ตถา คัพท ใช้ในอรรถ ๕ อย่าง

๑. ตถา แปลว่า อ. เหมือนอย่างนั้น, อ. อย่างนั้น เป็นประธาน เรียกว่า ลิงฺคตฺถ
๒. ตถา แปลว่า เหมือนอย่างนั้น, อย่างนั้น เข้ากับกิริยา เรียกว่า กิริยาวิเสสน

๓. ตถา แปลว่า **ด้วยประการนั้น**
เรียกว่า **ปการตถ**

๔. ตถา แปลว่า **อหนึ่ง** เรียกว่า
สมปิณฑนตถ

๕. ตถา แปลว่า **ฉันนั้น** เรียกว่า
อุปเมยฺยไซตถ

อลํ ใช้ในอรรถ ๔ อย่าง

๑. อลํ แปลว่า **อ. พอละ, อ. อย่าเลย**
เป็นประธาน เรียกว่า **ปฏิสเสธลึงคตถ**

๒. อลํ แปลว่า **พอละ** เป็นวิเสสนะ เรียกว่า
วิเสสน

๓. อลํ แปลว่า **เป็น** เข้ากับกริยาว่ามี, ว่าเป็น
เรียกว่า **วิกตีกตถา**

๔. อลํ แปลว่า **ควร** เป็นกริยาคุมพากย์
ประโยคภาววาจก เรียกว่า **กริยาบท ภาววาจก**
เป็นกริยาคุมพากย์ประโยคกัมมวาจก เรียกว่า
กริยาบท กมฺมวาจก

สกฺกา ใช้ในอรรถ ๓ อย่าง

๑. สกฺกา แปลว่า อ. อัน (อัน) ... อาจ เป็นประธาน เรียกว่า สยกตฺตา
๒. สกฺกา แปลว่า เป็น เข้ากับกิริยามี, ว่าเป็น เรียกว่า วิกตฺกตฺตา
๓. สกฺกา แปลว่า อาจ เป็นกิริยาคุมพากย์ ประโยคภาวจาก เรียกว่า กิริยาบท ภาวจาก เป็นกิริยาคุมพากย์ประโยคกัมมจาก เรียกว่า กิริยาบท กมฺมจาก

ลพฺภา ใช้ในอรรถ ๒ อย่าง

๑. แปลว่า เป็น เข้ากับกิริยามี, ว่าเป็น เรียกว่า วิกตฺกตฺตา
๒. แปลว่า พึงได้ เป็นกิริยาคุมพากย์ประโยค ภาวจาก เรียกว่า กิริยาบท ภาวจาก เป็นกิริยาคุมพากย์ประโยคกัมมจาก เรียกว่า กิริยาบท กมฺมจาก

ตุ้ ปัจจัย ใช้ในอรรถ ๒ อย่าง

๑. ตุ้ แปลว่า อ. อัน (อัน)...เป็นประธาน เรียกว่า **ตุ้มตุ้กตุ้ตา**
๒. ตุ้ แปลว่า เพื่้ออัน เรียกว่า **ตุ้มตุ้กสมุ้ปทาน**

สาธุ ใช้ในอรรถ ๓ อย่าง

๑. สาธุ แปลว่า อ. ดีละ, อ.ความดี, อ.กรรมดี เป็นประธาน เรียกว่า **ลิ่งคตุ้ก**
๒. สาธุ แปลว่า ดั่งข้าพเจ้าขอโอกาส เป็น นินาต เรียกว่า **อายาจนตุ้ก**
๓. สาธุ แปลว่า เป็นคุณยังประโยชน์ให้สำเร็จ เข้ากับกริยาวามี, ว่าเป็น เรียกว่า **วิกตีกตุ้ตา**

อถ ใช้ในอรรถ ๔ อย่าง

๑. อถ ต้นประโยค แปลว่า ครั้งนั้น, ลำดับนั้น เรียกว่า **กาลสตุ้ตมี้**
๒. อถ ใช้แทน สเจ, เจ, ยทิ แปลว่า ถ้าวา เรียกว่า **ปรีกปุตถ**

๓. อถ ไชความโนเลขโน (อถ ภาเว สนฺเต)
แปลว่า ครั้นเมื่อความเป็นอย่างนั้น เรียกว่า วิเสสน
๔. อถ ใช้แทน ตโต แปลว่า ลำดับนั้น,
ในภายหลัง เรียกว่า กาลสตุตมี

อิติ ศัพท์ ใช้ในอรรถ ๙ อย่าง

๑. แปลว่า ว่า...ดังนี้ อมความไว้เต็มที่
เข้ากับกิริยา เรียกว่า อาการ
๒. แปลว่า ว่า... ดังนี้ อมความไว้เต็มที่
เข้ากับนาม เรียกว่า สรูป
๓. แปลว่า ว่า...ดังนี้เป็นต้น อมความไว้
บางส่วนเข้ากับนาม เรียกว่า อาทยตุถ
๔. แปลว่า ชื่อว่า ใช้บอกชื่อเข้าศัพท์ภายใน
อิติ ศัพท์ เรียกว่า สญญาโชตก
๕. แปลว่า เพราะเหตุนี้ วางไว้เป็นตัวอย่าง
ไม่เข้าสัมพันธ์ เรียกว่า นิตสุสน
๖. แปลว่า เพราะเหตุนั้น วางไว้ในรูป
วิเคราะห์ไม่เข้าสัมพันธ์ เรียกว่า เหตุวตุถ

๗. แปลว่า ด้วยประการฉะนี้, ด้วยประการ-
ดังนี้ สรุปลักษณะไม่เข้าสัมพันธ์ เรียกว่า ปการตถ

๘. แปลว่า คือ อมความข้างในแต่สัมพันธ์เข้า
ข้างนอก เรียกว่า สรุปล

๙. แปลว่า แล, ดังนี้แล (จบเรื่อง) เรียกว่า
สมาปน, ปริสมาปน

หิ, จ, ปน, ตุ ศัพท์ มีหลัก ดังนี้

หิ แปลว่า ดังจะกล่าวโดยพิสดาร เรียกว่า
วิตุถารชิตก

หิ แปลว่า ดังจะกล่าวโดยย่อ เรียกว่า
สงเขปชิตก

หิ, จ, ปน, ตุ แปลว่า ก็, ก็แล เริ่มต้นข้อความ
เรียกว่า วากุยารมุก หรือ วากุยารมุกชิตก

หิ, จ, ปน, ตุ แปลว่า เหตุว่า, เพราะว่า แสดง
ผลยัตยาว เรียกว่า เหตุชิตก หรือ การณชิตก

หิ, จ, ปน, ตุ แปลว่า ด้วยว่า แสดงผลโดยย่อ
เรียกว่า ผลชิตก

หิ, จ, ปห, ตุ แปลว่า แต่ว่า กล่าวแย้ง
ประธานตัวเดียวกัน เรียกว่า วิเสสโชตก

หิ, จ, ปห แปลว่า ฝ่ายว่า, ส่วนว่า กล่าวแย้ง
ตัวประธานต่างกัน เรียกว่า ปกขนุตรโชตก

หิ, จ, ปห, ตุ แปลว่า เหมือนอย่างว่า (หลัง
ยถา) เรียกว่า ตปฺปาฎิภกรณโชตก

หิ, จ, ปห, ตุ แปลว่า จริงอยู่, แท้จริง กล่าว
รับรองความจริง เรียกว่า ทฬุหิภกรณโชตก

จ, ปห, อโถ, ตถา แปลว่า อหนึ่ง กล่าวอีก
นัยหนึ่ง เรียกว่า สมฺปิณฑนตถ

หิ, จ, ปห, ตุ แปลว่า ถึงอย่างนั้น, ถึงกระนั้น
เรียกว่า อรุจิสฺสูจนตถ

(อยู่หลัง กิณฺจาปิ, กามณฺจ, กามํ, ยทิปิ แปลว่า
แม้โดยแท้, แม้ก็จริง, โดยแท้, ก็จริง ศัพท์เหล่านี้
เรียกว่า อหุคฺคหตถ)

หิ, จ, ปห แปลว่า อัน ตอนต้นปฏิเสช ตอน
หลังอนุโลม เรียกว่า อหุวยโชตก

หิ, จ, ปห แปลว่า อัน ตอนหลังกึ่งปฏิเสศ
ตอนต้นอนุโลม เรียกว่า พุยติเรกโชตก

ชื่อสัมพันธ์นิบาตที่ควรรู้

จ แปลว่า ด้วย ควบบท เรียกว่า ปทสมุจฺจยตถ
ควบพากย์ เรียกว่า วากุยสมุจฺจยตถ

วา, ยทิวา, อถวา, อุท แปลว่า หรือ, หรือว่า
ควบบท เรียกว่า ปทวิกปฺปตถ ควบพากย์
เรียกว่า วากุยวิกปฺปตถ

อโห แปลว่า โอ แสดงความดีใจ, อัจฉรย์ใจ
เรียกว่า อจฺฉริยตถ แสดงความเสียใจ, เศร้าใจ
เรียกว่า สํเวคตถ

ปจฺฉา แปลว่า ในภายหลัง เรียกว่า
กาลสตุตมี

อถไซ แปลว่า ครั้งนั้นแล, ลำดับนั้นแล
เรียกว่า กาลสตุตมี

อถไซ แปลว่า โดยที่แท้, โดยแท้แล เรียกว่า
อรุจิสฺสูจนตถ

สทุธิ, สห แปลว่า พร้อม, กับ เข้ากับนาม
เรียกว่า ทพฺพสมวาย เข้ากับกิริยา เรียกว่า
กิริยาสมวาย

จ, ปน, ตถापि, อถโข แปลว่า ถึงอย่างนั้น,
ถึงกระนั้น เรียกว่า อรุจิสฺสูจนตฺถ

ปิ, อปิ แปลว่า แม้, ถึงแม้ เข้ากับนามศัพท์
และกิริยาศัพท์ทั่วไป เรียกว่า อเปกฺขตฺถ (เข้ากับ)

ปิ, อปิ แปลว่า แม้, ถึงแม้ ใช้ในความชมเชย
เรียกว่า สมฺภาวนตฺถ

ปิ, อปิ แปลว่า แม้, ถึงแม้ ใช้ในความตำหนิ
เรียกว่า ครหตฺถ

วา, อถวา, อปิจ แปลว่า อีกนัยหนึ่ง,
อีกอย่างหนึ่ง, อีกประการหนึ่ง เรียกว่า อปรนัย

เตนหิ แปลว่า ถ้าอย่างนั้น เรียกว่า
วิกตฺติปฏิรูปก

ค. นิบาตพิเศษบางตัว

ยาว, อญฺญตฺร อยู่ตัวเดียว, วิหา แปลว่า เว้น
เข้ากับกิริยา เรียกว่า กิริยาวิเสสน

เข้ากับนาม เรียกว่า วิเสสน

ยทิทํ (แจกเป็นวิเสสนะก็ได้), เสยฺยถิทํ (ปัจจุบันตถ)
เรียกว่า ทสฺสนนิบาต หรือ เรียกว่า สรูปทสฺสนตถ

มญฺญ แปลว่า เห็นจะ เรียกว่า สํสยตถ

ปเคว แปลว่า ก่อนนั้นเทียว เรียกว่า

กิริยาวิเสสน

สพฺพิ์ สพฺพเพน แปลว่า โดยประการทั้งปวง
เรียกว่า กิริยาวิเสสน

กิสฺส, กิมตถํ, กิมตถาย แปลว่า เพื่ออะไร,
เพื่อประโยชน์อะไร เรียกว่า สมฺปทาน

ยทตถํ แปลว่า เพื่อประโยชน์อันใด เรียกว่า
สมฺปทาน

ยาวทตถํ แปลว่า เพียงไรแต่ความต้องการ
เรียกว่า กิริยาวิเสสน

กึการณา แปลว่า เพราะเหตุอะไร เรียกว่า เหตุ

อติ ญาปนเหตุกัม แปลว่า มีอันให้รู้ว่า..ดังนี้-
เป็นเหตุ เรียกว่า สรูป และ กิริยาวิเสสน สัมพันธ์
ว่า อติ ศัพท์ สรูป ใน ญาปน- ญาปนเหตุกัม
กิริยาวิเสสน ใน... (กิริยาหลัง)

ยญเจ เสยโย (แปลรวมกัน) เรียกว่า
กิริยาวิเสสน

ยํ ใด ที่ไม่ใช่วิเสสนะ อยู่และแปลตัวเดียว
เรียกว่า กิริยาปรามาส

ยสฺมา เหตุใด ที่ไม่ใช่วิเสสนะ เรียกว่า
กิริยาปรามาส

หิ เหตุใด เรียกว่า กิริยาปรามาส

แปลว่า ชื่อว่า ไม่มี นามศัพท์ เช่น วิปสฺสี
ชื่อว่า วิปสฺสี เรียกว่า สญฺญาวิเสสน (ของ)

แปลว่า ชื่อว่า มี นามศัพท์ เช่น วิปสฺสี นาม
ชื่อว่า วิปสฺสี นามศัพท์ เรียกว่า สญฺญาโชตก
(เข้ากับ) ส่วนนามนาม เรียกว่า วิเสสน

แปลว่า ชื่อว่า บทอธิบายอยู่หน้า ตัวมีในคาถา
อยู่หลัง เรียกว่า สญฺญี-สญฺญา

แปลว่า **คือว่า** บทอธิบายอยู่หลัง ตัวมีในคาถา
อยู่หน้า เรียกว่า **วิวริย-วิวรรณ**

แปลว่า **ว่าเป็น** เช่น พุราหมณ์ **ว่าเป็น**
พราหมณ์ เรียกว่า **สมุภาวน**

แปลว่า **คือ** นามนามที่มีวิภัตติและวจนะเสมอ
ด้วยนามเดิม เรียกว่า **วิเสสลาภี**

แปลว่า **คือ** นามนามที่มีวิภัตติและวจนะไม่เสมอ
ด้วยนามเดิม เรียกว่า **สรูป**

หมวดที่ ๔ ปัจจัยในนามนาม

โต ปัจจัย เป็นเครื่องหมายตติยาวิภัติ แปลว่า โดย, ตาม, ข้าง, ทาง เรียกชื่อว่า ตติยาวิเสสน เป็นเครื่องหมายบัญญัติวิภัติ แปลว่า แต่, จาก, กว่า เรียกว่า อปาทาน แปลว่า เพราะ เป็นเหตุ เรียกว่า เหตุ

แปลไม่ออกสำเนียงปัจจัย ใช้โยคตัวนามนาม ประกอบด้วย โต ปัจจัยเข้ามา สัมพันธ์ว่า วิเสสน เช่น ตโต (กาลโต) เป็นต้น

ตฺร, ตฺถ, ห, ฐ, ธิ, หี, หํ, หิณฺจหนํ, ว เป็น เครื่องหมายสัตตมวิภัติแปลตามสัตตมมี แปลว่า ใน สัมพันธ์ว่า วิเสสน

ทา, ทานิ, รหิ, ฐนา, ทาจหนํ, ชฺช, ชฺชฺ เป็น เครื่องหมายสัตตมวิภัติลงในกาล แปลว่า ใน สัมพันธ์ว่า กาลสัตตมมี

จบหลักสัมพันธ์

บรรณานุกรม

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า.

บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๒ นามและ
อภัยยศัพท์. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาจุฬาราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๗.

____. บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๒ อาชยาดและ
กิตก์. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย,
๒๕๔๗.

____. บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๒ สมาสและ
ตัทธิต. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย,
๒๕๔๗.

____. บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๑ สมัญญาภิธาน
และสนธิ. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย,
๒๕๔๗.

นิยม อุดตโม, พระมหา. บันทึกบทเรียนบาลีไวยากรณ์.
ขอนแก่น: บริษัท คลังนานาธรรม จำกัด, ๒๕๔๗.

นิยม อุดตโม, พระมหา. ม.ป.ป. หลักสูตรย่อบาลี-
ไวยากรณ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลียงเชียง.

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ ป.ธ.๘). บันทึก-
บาลีไวยากรณ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๕.